

ELSŐ SZAKASZ

Áru és pénz

Első fejezet

Az áru

1. Az áru két tényezője: használati érték és érték
(értékszubsztancia, értéknagyság)

Azoknak a társadalmaknak a gazdagsága, melyekben tökéletes termelési mód uralkodik, mint „óriási árugyűjtemény”¹, az egyes áru pedig mint e gazdagság elemi formája jelenik meg. Vizsgálatunk ezért az áru elemzésével kezdődik.

„Az áru mindenekelőtt külső tárgy, dolog, amely tulajdonságainál fogva valamiféle emberi szükségleteket elégít ki. E szükségletek természete, hogy például a gyomorból vagy a képzeletből fakadnak-e, mit sem változtat a lényegen.² Arról sincs itt szó, hogyan elégíti ki ez a dolog az emberi szükségletet, közvetlenül, mint létfenntartási eszköz, azaz mint élvezeti tárgy, vagy pedig kerülő úton, mint termelési eszköz.

Minden hasznos dolog, például a vas, a papiros stb., két szempontból vizsgálható, minőség és mennyiség szerint. Minden ilyen dolog sok tulajdonság összessége, és ezért különböző oldalakról lehet hasznos. E különböző oldalaknak és ennél fogva a dolgok sokféle használati módjának felfedezése történelmi tett.³ Ugyanígy társadalmi mértékek feltalálása a hasznos dolgok mennyiségének mérésére. Az áruk mértékének különbözősége részben a

¹ *Karl Marx*: „Zur Kritik der politischen Ökonomie”, Berlin 1859, 3. old. [Marx és Engels Művei, 13. köt. 11. old.]

² „A vágy szükségletet foglal magában; ez a szellem étvágya, és éppoly természetes, mint az éhség a test számára . . . a legtöbb (dolog) értéke onnan származik, hogy a szellem szükségleteit elégítik ki.” *Nicholas Barbon*: „A Discourse concerning Coining the New Money lighter, in answer to Mr. Locke’s Considerations etc.”, London 1696, 2–3. old.

³ „Van egy belső erényük” (virtue — ez a szó Barbonnál a használati érték sajátos megjelölése) „a dolgoknak, amelyeknek mindenhol ugyanaz az erényük, ahogy például a mágnesnek az, hogy a vasat vonzza.” (*Barbon*, i. m. 6. old.) A mágnes tulajdonsága, hogy vonzza a vasat, csak akkor lett hasznossá, amikor segítségével felfedezték a mágneses polaritást.

megmértendő tárgyak különböző természetéből, részben pedig konvencióból fakad.

Valamely dolog hasznossága használati értéké teszi azt.⁴ De ez a hasznosság nem lóg a levegőben. Az árutest tulajdonságai szabják meg, s ezért nem létezik nélküle. Ezért az árutest maga, például a vas, a búza, a gyémánt stb., használati érték vagy jószág. Ez a jellege nem függ attól, hogy használati tulajdonságainak elsajátítása sok vagy kevés munkájába kerül-e az embernek. A használati értékek vizsgálatánál mindig feltételezzük, hogy mennyiségileg meghatározottak, mint például egy tucat óra, egy rőf vászon, egy tonna vas stb. Az áruk használati értékei egy külön diszciplína, az áruismeret anyagát szolgáltatják.⁵ A használati érték csak a használatban, vagyis a fogyasztásban valósul meg. Használati értékek alkotják a gazdagság anyagi tartalmát, bármilyen is a társadalmi formája. Az általunk vizsgálandó társadalmi formában a használati értékek egyúttal anyagi hordozói a — csereértéknek.

A csereérték mindenekelőtt mint mennyiségi viszony jelenik meg, mint az az arány, amelyben valamely fajta használati értékek másfajta használati értékekkel kicserélődnek,⁶ mint olyan viszony, amely idő és hely szerint állandóan változik. A csereérték ezért véletlen és merőben viszonylagos valaminek, az áru benső, immanens csereértéke (valeur intrinsèque) tehát *contradictio in adjecto*nak [önellentmondásnak] látszik.⁷ Vegyük szemügyre a dolgot közelebbről.

Egy bizonyos áru, például 1 quarter búza x mennyiségű cipőkenőccsel vagy y mennyiségű selyemmel vagy z mennyiségű arannyal stb. cserélődik ki, egyszóval a legkülönbözőbb arányokban cserélődik ki más árukkal. A búzának tehát sok csereértéke van, nem pedig egyetlenegy. De mivel x

⁴ „Minden dolog természetes értéke [natural worth] abban áll, hogy az emberi élet szükségleteinek kielégítésére vagy kényelmének szolgálatára alkalmas.” (John Locke: „Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest”, 1691; „Works”, London 1777, II. köt. 28. old.) A XVII. században angol íróknál még gyakran található „worth” a használati érték és „value” a csereérték jelölésére, teljesen egy olyan nyelv szellemében, amely szereti a közvetlen dolgot germán, a reflektált dolgot pedig latin eredetű szóval kifejezni.

⁵ A polgári társadalomban az a *fictionis juris* [jogi fikció] uralkodik, hogy minden ember mint áruvásárló egyetemes áruismerettel rendelkezik.

⁶ „Az érték az a csereviszony, amely egy dolog és egy másik dolog, egy termék bizonyos mennyisége és egy másik termék bizonyos mennyisége között fennáll.” (Le Trosne: „De l'intérêt social”; „Physiocrates”, Daire kiadása, Párizs 1846, 889. old.)

⁷ „Semminek sem lehet benső csereértéke” (N. Barbon, i. m. 6. old.), vagy ahogy Butler mondja:

„Minden dolog
Épp annyit ér, amennyit hozni fog.”*

mennyiségű cipőkenőcs, ugyanígy y mennyiségű selyem, ugyanígy z mennyiségű arany stb. 1 quarter búza csereértéke, ezért x mennyiségű cipőkenőcs, y mennyiségű selyem, z mennyiségű arany egymással helyettesíthető, vagyis egymással egyenlő nagyságú csereértékek kell hogy legyenek. Ebből először is ez következik: egy és ugyanannak az árunak érvényes csereértékei valami egyenlőt fejeznek ki. Másodszor viszont: a csereérték egyáltalában nem lehet egyéb, mint egy tőle megkülönböztethető tartalom kifejezési módja, „megjelenési formája”.

Vegyük továbbá két árut, például búzát és vasat. Bármilyen is a csereviszonyuk, az mindig kifejezhető egy egyenletben, amelyben adott mennyiségű búzát valamilyen mennyiségű vassal teszünk egyenlővé, például 1 quarter búza = a mázsa vas. Mit mond ez az egyenlet? Azt, hogy egy közös valami ugyanolyan mennyiségben van meg két különböző dologban, 1 quarter búzában és úgyszintén a mázsa vasban. Mind a kettő tehát egyenlő egy harmadik valamivel, ami önmagában véve sem az egyik, sem a másik. Tehát a kettő közül bármelyiknek, amennyiben csereérték, redukálhatónak kell lennie erre a harmadik valamire.

Egy egyszerű mértani példával szemléltessük ezt. Az egyenes vonalú síkidomokat területük meghatározása és összehasonlítása végett háromszögekre bontjuk. Magát a háromszöget látható ábrájától teljesen különböző kifejezésre: az alapja és magassága szorzatának felére redukáljuk. Az áruk csereértéke ugyanígy redukálható egy közös valamire, amiből többet vagy kevesebbet fejeznek ki.

Ez a közös valami nem lehet az áruknak egy mértani, fizikai, kémiai vagy egyéb természeti tulajdonsága. Testi tulajdonságaik egyáltalában csak annyiban számítanak, amennyiben használhatókká, tehát használati értékeké teszik őket. Másrészt azonban éppen a használati értékeiktől való elvonatkoztatás az, ami az áruk csereviszonyát szemmel láthatóan jellemzi. E viszonyon belül az egyik használati érték éppen annyinak számít, mint bármelyik másik, hacsak megfelelő arányban van meg. Vagy, ahogyan az öreg Barbon mondja: „Az egyik áru fajta éppoly jó, mint a másik, ha csereértékük egyenlő nagy. Nincs különbség vagy disztinkció egyenlő csereértékű dolgok között.”⁸ Mint használati értékek az áruk mindenekelőtt különböző minő-

⁸ „One sort of wares are as good as another, if the value be equal. There is no difference or distinction in things of equal value... One hundred pounds worth of lead or iron, is of as great a value as one hundred pounds worth of silver and gold.” [Az egyik áru fajta éppoly jó, mint a másik, ha csereértékük egyenlő nagy. Nincs különbség vagy disztinkció egyenlő csereértékű dolgok között... Száz font értékű ólom vagy vas ugyanakkora csereértékű, mint száz font értékű ezüst vagy arany.] (N. Barbon, i. m. 53., 7. old.)

ségűek, mint csereértékek csak különböző mennyiségűek lehetnek, tehát nem tartalmaznak egy atomnyi használati értéket sem.

Ha mármost eltekintünk az árutestek használati értékétől, csak egy tulajdonságuk marad, az, hogy munkatermékek. De azon nyomban átváltozik a munkatermék is. Ha használati értékétől elvonatkoztatunk, elvonatkoztatunk azoktól a testi alkotórészeitől és formáitól is, amelyek használati értéké teszik. A munkatermék már nem asztal vagy ház vagy fonal vagy más egyéb hasznos dolog. Valamennyi érzéki tulajdonsága kihunyt. Már nem is az asztalosmunka vagy az építőmunka vagy a fonómunka vagy más egyéb meghatározott termelő munka terméke. A munkatermékek hasznos jellegével együtt eltűnik a bennük megtestesült munkák hasznos jellege, eltűnnek tehát e munkák különböző konkrét formái is, nem különböznek többé egymástól, hanem valamennyi munka egyenlő emberi munkára, elvont emberi munkára van redukálva.

Vegyük mármost szemügyre azt, ami a munkatermékekből megmaradt. Nem maradt belőlük más, mint egy és ugyanaz a kísérteties tárgyiség, pusztá megalvadása különbség nélküli emberi munkának, vagyis emberi munkaerő kifejtésének függetlenül attól, milyen formában történt ez a kifejtés. Ezek a dolgok már csak azt fejezik ki, hogy termelésükre emberi munkaerőt fordítottak, emberi munkát halmoztak fel. Ennek a közös társadalmi szubsztanciájuknak a kristályaiként értékek — áruértékek.

Magában az áruk csereviszonyában csereértékük használati értéküktől teljesen független valaminek tűnt fel. Ha mármost valóban elvonatkoztatunk a munkatermékek használati értékétől, megkapjuk értéküket, ahogy azt éppen most meghatároztuk. Tehát az a közös valami, ami az áru csereviszonyában, illetve csereértékében kifejeződik, az áru értéke. A további vizsgálat majd visszavezet bennünket a csereértékhez mint az érték szükségszerű kifejezési módjához, illetve megjelenési formájához, egyelőre azonban az értéket ettől a formától függetlenül kell szemügyre vennünk.

Egy használati értéknek vagy jószágnak tehát csak azért van értéke, mert elvont emberi munka tárgyasul azaz materializálódik benne. Hogyan mérhető mármost értékének nagysága? A benne foglalt „értékképző szubsztancia”, a munka mennyiségével. Magát a munkamennyiséget a munka időtartamával mérjük, a munkaidő mércéje viszont az idő meghatározott része, például óra, nap stb.

Úgy tűnhetnék, hogy ha egy áru értékét a termelése alatt kifejtett munkamennyiség határozza meg, akkor minél lustább vagy ügyetlenebb valaki, annál értékesebb az áruja, mert annál több idő kell neki az elkészítésére. Az a munka azonban, amely az értékek szubsztanciáját alkotja, egyenlő

emberi munka, ugyanannak az emberi munkaerőnek a kifejtése. A társadalom egész munkaereje, amely az áruvilág értékeiben testesül meg, itt egy és ugyanannak az emberi munkaerőnek számít, bár számtalan egyéni munkaerőből áll. Ezen egyéni munkaerők mindegyike ugyanolyan emberi munkaerő, mint a másik, amennyiben társadalmi átlagmunkaerő jellege van, és mint ilyen társadalmi átlagmunkaerő hat, tehát egy áru termeléséhez is csak az átlagosan szükséges, vagyis társadalmilag szükséges munkaidőt kívánja meg. Társadalmilag szükséges munkaidő az a munkaidő, amelyre szükség van ahhoz, hogy valamely használati értéket a meglévő társadalmilag normális termelési feltételek között és a munka társadalmilag átlagos ügyességi és intenzitási foka mellett előállítsanak. Így például Angliában a gőzszövőszék bevezetése után elegendő volt talán feleannyi munka, mint azelőtt, hogy adott mennyiségű fonalat szövetté változtassanak át. Az angol kézziszövőnek valójában ugyanannyi munkaidő kellett ehhez az átváltoztatáshoz, mint azelőtt, de egyéni munkaórájának terméke most már csak fél társadalmi munkaórát jelentett meg, és ezért korábbi értékének felére csökkent.

Egy használati érték érték nagyságát tehát csak a társadalmilag szükséges munka mennyisége, vagyis az előállításához társadalmilag szükséges munkaidő határozza meg.⁹ Az egyes áru itt egyáltalában mint fajtájának átlagpéldánya jön számításba.¹⁰ Azoknak az áruknak tehát, amelyek egyenlő munkamennyiséget foglalnak magukban, vagyis ugyanannyi munkaidő alatt állíthatók elő, ugyanaz az érték nagyságuk. Egy áru értéke úgy viszonylik bármely más áru értékéhez, mint az egyik termeléséhez szükséges munkaidő a másik termeléséhez szükséges munkaidőhöz. „Mint érték minden áru csak megalvadt munkaidő meghatározott mértéke.”¹¹

Egy áru érték nagysága tehát állandó maradna, ha a termeléséhez szükséges munkaidő állandó volna. Az utóbbi azonban változik a munka termelőerejének minden változásával. A munka termelőerejét sokféle körülmény

⁹ Jegyzet a 2. kiadáshoz. „The value of them (the necessaries of life) when they are exchanged the one for another, is regulated by the quantity of labour necessarily required, and commonly taken in producing them.” „A használati tárgyak értékét, amikor egymással kicserélik őket, az a munkamennyiség határozza meg, amely termelésükhöz szükségképpen kell, és amelyet rá rendszerint fordítanak.” („Some Thoughts on the Interest of Money in general, and particularly in the Public Funds etc.”, London, 36—37. old.) Ennek az érdekes múlt századi névtelen munkának nincsen keltezése. De tartalmából kitűnik, hogy II. György idején, 1739-ben vagy 1740-ben jelent meg.

¹⁰ „Az egyfajta termékek tulajdonképpen csak egy tömeget alkotnak, és áruk általánosan, a különös körülményekre való tekintet nélkül határozódik meg.” (*Le Trosme: „De l'intérêt social”*, 893. old.)

¹¹ K. Marx: „Zur Kritik etc.”, 6. old. [Marx és Engels Művei, 13. köt. 14. old.]

határozza meg, többek közt a munkások ügyességének átlagos foka, a tudománynak és technológiai alkalmazhatóságának fejlettségi foka, a termelési folyamat társadalmi kombinációja, a termelési eszközök terjedelme és hatékonysága és a természeti viszonyok. Ugyanaz a munkamennyiség például kedvező időjárás esetén 8 bushel búzában jelenik meg, kedvezőtlen időjárás esetén csak 4-ben. Ugyanaz a munkamennyiség gazdag bányákban több ércet szolgáltat, mint szegényekben stb. Gyémánt ritkán fordul elő a föld kérgében, és ezért feltárása átlagban sok munkaidőbe kerül. Ezért kis terjedelemben sok munkát testesít meg. Jacob* kétségbe vonja, hogy az arany valaha is megfizette teljes értékét. Még inkább érvényes ez a gyémántra. Eschwege szerint 1823-ban a brazil gyémántbányák nyolcvan éves össztermelése még nem érte el a brazil cukor- vagy kávéültetvények másfél évi átlagtermékének az árát sem, bár sokkal több munkát, tehát több értéket testesített meg. Ha a bányák gazdagabbak volnának, ugyanaz a munkamennyiség több gyémántban testesülne meg, s a gyémánt értéke csökkenne. Ha sikerülne kevés munkával szén gyémánttá változtatni, a gyémánt értéke a tégláé alá süllyedhetne. Általában: minél nagyobb a munka termelőereje, annál kisebb az egy cikk előállításához szükséges munkaidő, annál kisebb a benne kikristályosodott munka tömege, annál kisebb az értéke. Fordítva, minél kisebb a munka termelőereje, annál nagyobb az egy cikk előállításához szükséges munkaidő, annál nagyobb az értéke. Egy áru érték nagysága tehát a benne megvalósuló munka mennyiségével egyenes és termelőerejével fordított arányban változik.**

Egy dolog használati érték lehet anélkül, hogy érték lenne. Ez az eset, amikor az ember számára való hasznát nem munka közvetíti. Ilyen például a levegő, a szűzföld, a természetes rétek, a vadon növény fa stb. Egy dolog hasznos lehet és emberi munka terméke anélkül, hogy áru lenne. Aki termékével saját szükségletét elégíti ki, használati értéket hoz létre ugyan, de nem árut. Ahhoz, hogy árut termeljen, nemcsak használati értéket kell termelnie, hanem használati értéket mások számára, társadalmi használati értéket. {És nemcsak egyszerűen mások számára. A középkori paraszt a dézsmagabonát a földesúrnak, a tizedgabonát a papnak termelte. De sem a dézsmagabona, sem a tizedgabona nem lett áruvá azzal, hogy másoknak termelték őket. Ahhoz, hogy áruvá legyen, a terméket csere útján kell átruházni arra a másokra, akinek számára használati értékül szolgál.} ^{11a} Végül semmilyen

{^{11a} Jegyzet a 4. kiadáshoz. A zárójelben foglaltakat azért iktatom közbe, mert amiatt, hogy kimaradtak, igen gyakran az a félreértés támadt, hogy Marxnál minden termék, amelyet más, nem maga a termelő fogyaszt el, árunak számít. — F. E.}

dolog sem lehet érték anélkül, hogy használati tárgy ne lenne. Ha haszontalan, akkor a benne foglalt munka is haszontalan, nem számít munkának és ezért nem képez értéket.

2. Az árukban megtestesült munka kettős jellege

Az áru eredetileg mint kettős valami jelent meg előttünk: mint használati érték és mint csereérték. Később kitűnt, hogy a munkának, amennyiben értékben fejeződik ki, szintén nem ugyanazok már az ismertetőjelei, amelyekkel mint használati értékek létrehozója rendelkezik. Az áruban foglalt munka e kettős természetét először én mutattam ki kritikai módon.¹² Mivel ez a döntő pont, amely körül a politikai gazdaságtan megértése forog, ezt itt közelebbről meg kell világítanunk.

Vegyünk két árut, mondjuk egy kabátot és 10 rőf vásznat. Az elsőnek, tegyük fel, kétszer annyi az értéke, mint a másodiknak, úgyhogy ha 10 rőf vászon = $\dot{E}$, a kabát = $2\dot{E}$.

A kabát használati érték, amely különös szükségletet elégít ki. Létrehozásához meghatározott fajtájú termelő tevékenységre van szükség. Ezt célja, működési módja, tárgya, eszköze és eredménye határozza meg. Azt a munkát, amelynek hasznossága ily módon termékének használati értékében testesül meg, vagyis abban, hogy terméke használati érték, egyszerűen hasznos munkának nevezzük. Ebből a szempontból a munkát mindig hasznos hatására való tekintettel vizsgáljuk.

Miként a kabát és a vászon minőségileg különböző használati értékek, a létezésüket közvetítő munkák is minőségileg különbözők — szabómunka és szövőmunka. Ha e dolgok nem volnának minőségileg különböző használati értékek és ezért minőségileg különböző hasznos munkáknak a termékei, akkor egyáltalán nem léphetnének szembe egymással mint áruk. Nem cserélnek kabátot kabátra, egy használati értéket ugyanarra a használati értékre.

A különböző fajta használati értékek, illetve árutestek összességében éppoly sokféle, egymástól nem, faj, család, alfaj, változat szerint különböző hasznos munkák összessége jelenik meg — a munka társadalmi megosztása. Ez létezési feltétele az árutermelésnek, bár megfordítva az árutermelés nem létezési feltétele a társadalmi munkamegosztásnak. Az ősi indiai közösségben a munkát társadalmilag megosztják, anélkül hogy a termékek árukká válnának. Vagy vegyünk egy közelebbi példát: minden gyárban a munka rendszeresen meg van osztva, de ezt a megosztást nem követi az, hogy a mun-

¹² K. Marx: „Zur Kritik etc.”, 12—13. old. és elszótan [Marx és Engels Művei, 13. köt. 19—20. old.]

kások egyéni termékeiket kicserélik. Csak önálló és egymástól független magánmunkák termékei lépnek szembe egymással mint áruk.

Láttuk tehát: minden áru használati értékében bizonyos célszerű termelő tevékenység, vagyis hasznos munka rejlik. Használati értékek nem léphetnek szembe egymással mint áruk, ha nem rejlik bennük minőségileg különböző hasznos munka. Az olyan társadalomban, amelyben a termékek általánosan áru formáját öltik, vagyis árutermelők társadalmában, az egymástól függetlenül, önálló termelők magánügyeként üzött hasznos munkák közötti minőségi különbség sokágú rendszerré, a munka társadalmi megosztásává fejlődik.

A kabátnak egyébként közömbös, hogy a szabó hordja-e vagy a szabó vevője. Mindkét esetben használati értéként működik. Éppoly kevésbé változtatja meg a kabát és a kabátot termelő munka közötti viszonyt önmagában az a tény, hogy a szabómunka külön foglalkozássá, a társadalmi munkamegosztás önálló részévé válik. Ahol az embert a ruházkodás szükséglete arra rákényszerítette, évezredek át szabómunkát végzett, mielőtt egy-egy emberből szabó lett. De a kabátnak, a vászonnak, az anyagi gazdagság minden nem természetből meglevő elemének létezését mindig egy speciális, célirányosan termelő tevékenységnek kellett közvetítenie, amely különös természeti anyagokat különös emberi szükségletekhez idomít. Ezért használati értékek képzőjeként, hasznos munkaként a munka az embernek minden társadalmi formától független létezési feltétele, örök természeti szükségesség, amely az ember és a természet közötti anyagcserét, tehát az emberi életet közvetíti.

Az olyan használati értékek, mint a kabát, a vászon stb., egyszóval az áru-testek, két elemnek: a természeti anyagnak és a munkának az egyesülései. Ha a kabátban, a vászonban stb. rejlő különböző hasznos munkák teljes összegét levonjuk, mindig megmarad egy anyagi szubsztrátum, amely emberi közreműködés nélkül természetből megvan. Az ember a termelés során csak úgy járhat el, mint maga a természet, vagyis csak az anyagok formáit változtathatja.¹³ Sőt mi több, magában a formálásnak e munkájában is

¹³ „A világegyetem semmilyen jelensége, akár emberi kéztől ered, akár a természet általános törvényei hozták létre, nem kelti bennünk valóságos teremtés képzetét, hanem csak az anyag átalakítását. Összetétel és szétválasztás — ezek az egyetlen elemek, amelyekre az újratermelés képzetének elemzésekor az emberi elme minduntalan rábukkan; és ugyanez a helyzet az érték” (használati érték, bár Verri itt, a fiziokratákkal folytatott vitájában, maga sem nagyon tudja, melyik fajta értékről beszél) „és a gazdagság újratermelésénél, amikor a föld, a levegő és a víz a mezőkön gabonává változik, vagy amikor az emberi kéz segítségével egy rovar váladéka selyemmé változik, vagy néhány fémrészecske úgy sorakozik, hogy ütőóra lesz belőle.” (Pietro Verri: „Meditazioni sulla economia politica”, először megjelent 1771; Custodi Olasz közgazdászok gyűjteményében, „Parte moderna”, XV. köt. 21—22. old.)

folytonosan természeti erők támogatják. A munka tehát nem az egyetlen forrása az általa termelt használati értékeknek, az anyagi gazdagságnak. A munka az atyja — mint William Petty mondja —, a föld pedig az anyja.*

Térjünk mármost át az áruról mint használati tárgyról az áruértékre.

Feltevésünk szerint a kabátnak kétszer annyi az értéke, mint a vászonnak. Ez azonban csak mennyiségi különbség, amely egyelőre nem érdekel még bennünket. Ezért arra emlékeztetünk, hogy ha egy kabát értéke kétszer annyi, mint 10 rőf vászoné, 20 rőf vászon érték nagysága ugyanakkora, mint egy kabáté. Mint értékek a kabát és a vászon olyan dolgok, melyeknek egyenlő a szubsztanciájuk, egyenlő fajta munka objektív kifejezései. De a szabómunka és a szövőmunka minőségileg különböző munkák. Vannak azonban olyan társadalmi állapotok, amelyekben ugyanaz az ember felváltva varr és sző, ez a két különböző munkamód tehát csak ugyanazon egyén munkájának egy-egy módozata, s még nem különböző egyéneknek egy-egy különös állandó funkciója, éppúgy, mint ahogy a kabát, amelyet szabónk ma, és a nadrág, melyet holnap készít, csak ugyanannak az egyéni munkának a változatait tételezik fel. Szemmel látható továbbá, hogy tőkés társadalmunkban a munkakereslet változó iránya szerint bizonyos adott adag emberi munkát felváltva hol szabómunka alakjában, hol szövőmunka alakjában kínálnak. A munka e formaváltozása bizonyára nem súrlódás nélkül megy végbe, de végbe kell mennie. Ha eltekintünk a termelő tevékenység meghatározott voltától és ennél fogva a munka hasznos jellegétől, nem marad belőle más, mint az, hogy emberi munkaerő kifejtése. A szabómunka és a szövőmunka minőségileg különböző termelő tevékenységek ugyan, de mindkettő emberi agy, izom, ideg, kéz stb. termelő ráfordítása, és ebben az értelemben mindkettő emberi munka. Ez csak két különböző formája az emberi munkaerő kifejtésének. Magának az emberi munkaerőnek persze már többé-kevésbé fejlettnak kell lennie ahhoz, hogy ebben vagy abban a formában fejthessék ki. De az áru értéke emberi munkát mint olyant jelenít meg, egyáltalában-való emberi munka kifejtését. Mint ahogy mármost a polgári társadalomban egy tábornok vagy bankár nagy, az ember mint olyan ellenben igen nyomorúságos szerepet játszik¹⁴, ugyanúgy vagyunk itt is az emberi munkával. Egyszerű munkaerőnek a kifejtése ez, amellyel átlagban minden közönséges ember, különösebb fejlettség nélkül, testi organizmusánál fogva rendelkezik. Maga az egyszerű átlagmunka a különböző országokban és a kultúra különböző korszakaiban más-más jellegű ugyan, de egy meglevő tár-

¹⁴ V. ö. Hegel: „Philosophie des Rechts”, Berlin 1840, 250. old. 190. §.

sadalomban adva van. A bonyolultabb munka csak *hatványozott*, vagyis inkább *megsokszorozott* egyszerű munka, úgyhogy kisebb mennyiségű bonyolult munka egyenlő nagyobb mennyiségű egyszerű munkával. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ez a redukálás állandóan végbemegy. Valamely áru lehet a legbonyolultabb munka terméke, *értéke* egyenlővé teszi az egyszerű munka termékével, és ezért maga is csak meghatározott mennyiségű egyszerű munkát jelenít meg.¹⁵ A különböző arányokat, melyekben különböző munkafajták egyszerű munkára mint mértékegységekre redukálódnak, társadalmi folyamat állapítja meg a termelők háta mögött, és ezért a hagyomány által adottnak tűnik fel nekik. Az egyszerűség kedvéért a következőkben mindenfajta munkaerőt közvetlenül egyszerű munkaerőnek tekintünk — ezzel csak megtakarítjuk a redukálás fáradságát.

Ahogy tehát a kabátnál és a vászonnál mint értékeknél elvonatkoztatunk a használati értékük közötti különbségtől, ugyanúgy az ezekben az értékekben megtestesülő munkáknál is elvonatkoztatunk a hasznos formáik, a szabómunka és a szövőmunka közötti különbségtől. Ahogy a kabát és a vászon mint használati értékek célmeghatározta, termelő tevékenységeknek posztóval és fonállal való egyesülései, a kabát és a vászon mint értékek ellenben csak egyenlő fajta megalvadt munkák, ugyanúgy az ezekben az értékekben foglalt munkák sem a posztóhoz és a fonalhoz való termelői viszonyuk folytán számítanak, hanem csak mint emberi munkaerő kifejtése. A szabómunka és a szövőmunka éppen különböző minőségük folytán alkotóelemei a kabátnak és a vászonnak mint használati értékeknek; a kabát értékének és a vászon értékének e munkák csak annyiban szubsztanciái, amennyiben különös minőségüktől elvonatkoztatunk és mindkettőnek egyenlő minősége van, emberi munka minősége.

De a kabát és a vászon nemcsak egyáltalában-való érték, hanem meghatározott nagyságú érték, és feltevésünk szerint a kabát kétszer annyit ér, mint 10 rőf vászon. Miből adódik értéknagyságuk e különbözősége? Abból, hogy a vászon csak feleannyi munkát tartalmaz, mint a kabát, úgyhogy az utóbbi termeléséhez kétszer annyi ideig kell munkaerőt kifejteni, mint az előbbi termeléséhez.

Ha tehát a használati érték szempontjából az áruban foglalt munka csak minőségileg számít, akkor az értéknagyság szempontjából csak mennyiségi-

¹⁵ Felhívjuk az olvasó figyelmét arra, hogy itt nem arról a berről vagy értékről van szó, melyet a munkás mondjuk egy munkanapért kap, hanem arról az áruértékről, amelyben a munkanapja tárgyiasul. Előadásunknak ezen a fokán a munkabér kategóriája még egyáltalán nem létezik.

leg, mivel már redukálva van minden további minőség nélküli emberi munkára. Ott arról van szó, hogyan és mit termel a munka, itt arról, hogy mennyi e munka, mekkora az időtartama. Minthogy valamely áru értéknagysága csak a benne foglalt munka mennyiségét jeleníti meg, az áruk bizonyos arányban szükségképpen mindig egyenlő nagyságú értékek.

Ha teszem egy kabát termeléséhez szükséges valamennyi hasznos munka termelőereje változatlan marad, a kabátok értéknagysága saját mennyiségükkel együtt nő. Ha egy kabát x , akkor 2 kabát $2x$ munkanapot jelenít meg stb. De tegyük fel, hogy az egy kabát termeléséhez szükséges munka a kétszeresére növekedik vagy a felére csökken. Az első esetben egy kabátnak annyi az értéke, mint azelőtt két kabátnak, az utóbbi esetben két kabátnak csak annyi az értéke, mint azelőtt egynek, habár mindkét esetben **egy kabát most is ugyanazt a szolgálatot teszi, mint azelőtt, s a benne foglalt hasznos munka is ugyanolyan jó, mint azelőtt. De a termelésére fordított munkamennyiség megváltozott.**

Nagyobb mennyiségű használati érték önmagában véve nagyobb anyagi gazdagság, két kabát több, mint egy kabát. Két kabáttal két embert lehet ruházni, egy kabáttal csak egyet stb. Ennek ellenére **az anyagi gazdagság tömegének növekedésével egyidejűleg értéknagysága csökkenhet.** Ez az ellentétes mozgás a munka kettős jellegéből fakad. A termelőerő természetesen mindig valamely hasznos, konkrét munka termelőereje, és a valóságban csak azt határozza meg, hogy a célszerű termelő tevékenységnek az adott időszakban mekkora a hatásfoka. A hasznos munka ezért termelőereje növekedésével vagy csökkenésével egyenes arányban a termékek gazdagabb vagy szűkösebb forrása lesz. Ezzel szemben az értékben megtestesült munkát a termelőerő változása önmagában véve egyáltalán nem érinti. Minthogy a termelőerő a munka konkrét hasznos formájához tartozik, természetesen nem érintheti többé a munkát, mihelyt annak konkrét hasznos formájától elvonatkoztatunk. Ugyanaz a munka tehát ugyanannyi idő alatt mindig ugyanazt az értéknagyságot szolgáltatja, akárhogy változik is a termelőerő. De ugyanannyi idő alatt különböző mennyiségű használati értéket szolgáltat, mégpedig többet, ha a termelőerő növekedik, és kevesebbet, ha csökken. A termelőerőnek ugyanaz a változása, amely növeli a munka termékenységet és ezért az általa szolgáltatott használati értékek tömegét, csökkenti tehát ennek a megnövekedett össz tömegnek az értéknagyságát, ha a termeléséhez szükséges munkaidő összegét csökkenti. És fordítva.

Minden munka egyrészt emberi munkaerő kifejtése fiziológiai értelemben, és e tulajdonsága folytán, mint egyenlő vagy elvont emberi munka, képezi az áruk értékét. Másrészt minden munka emberi munkaerő kifejtése

különös célmeghatározta formában, és e tulajdonsága folytán, mint konkrét hasznos munka, használati értékeket termel.¹⁶

3. Az értékforma vagy a csereérték

Az áruk használati értékek vagyis árutestek formájában, mint vas, vászon, búza stb. jönnek a világra. Ez a mesterkéletlen természeti formájuk. De csak azért áruk, mert kettősek, használati tárgyak és egyúttal értékfordozók. Ezért csak annyiban jelennek meg árukként, illetve van áruformájuk, amennyiben kettős formájuk van — természeti formájuk és értékformájuk.

Az áruk értéktárgyisága [Wertgegenständlichkeit] abban különbözik Sürge asszonytól, hogy nem tudni, hol kapható.* Szöges ellentétben az árutestek érzéki durva tárgyiságával, az áruk értéktárgyiságába egyetlen atom természeti anyag sem kerül bele. Forgathatjuk ezért az egyes árut ide-oda, ahogy csak akarjuk, mint értékdoglog megfoghatatlan marad. De ha visszaemlékszünk arra, hogy az áruk csak annyiban van értéktárgyiságuk, amennyiben ugyanannak a társadalmi egységnek, az emberi munkának kifejezései, hogy tehát értéktárgyiságuk merőben társadalmi, akkor magától

¹⁶ Jegyzet a 2. kiadáshoz. Annak bizonyítására, hogy „a munka az egyetlen végső és reális mérce, amellyel minden áru értéke mindig megbecsülhető és összehasonlítható”, A. Smith a következőket mondja: „Egyenlő munkamennyiségek szükségképp mindig és mindenütt ugyanazon értékűek a munkás számára. Egészségének, erejének és energiájának rendes állapotában, jártasságának és ügyességének rendes fokán mindig szükségképp kényelmének, szabadságának és boldogságának ugyanazt az adagját adja oda.” („Wealth of Nations”, I. könyv V. fejelet. [Wakefield kiad., 1836, I. köt. 104. sk. old.]) Egrészt A. Smith itt (nem mindenütt) összecseréli az értéknek az áru termelésére fordított munkamennyiséggel való meghatározását és az áruk értékének a munka értékével való meghatározását, és ezért igyekszik bebizonyítani, hogy egyenlő munkamennyiségeknek mindig ugyanaz az értékük. Másrészt sejtí, hogy a munka, amennyiben az áruk értékében jelenik meg, csak mint munkaerő kifejtése számít, de ezt a kifejtést megint csupán mint a kényelem, a szabadság és a boldogság feláldozását fogja fel, nem mint normális élettevékenységet is. Igaz, hogy a modern bérmunkás lebeg a szeme előtt. — Sokkal találóbban mondja a 9. jegyzetben idézett névtelen szerző, A. Smith előfutárja: „Egy ember egy hetet fordított e létszükségleti cikk előállítására ... és az, aki valami mást ad neki érte cserébe, nem becsülheti meg jobban, hogy mi a tulajdonképpen egyenértéke, mint annak a kiszámításával, hogy mi kerül neki ugyanannyi munkába és időbe; ez valójában azt jelenti, hogy egy embernek bizonyos idő alatt egy dologra fordított munkáját kicserélik egy másik embernek ugyanannyi idő alatt egy másik dologra fordított munkájára.” („Some Thoughts on the Interest of Money etc.”, 39. old.)

{A 4. kiadáshoz. Az angol nyelvnek megvan az az előnye, hogy két különböző szava van a munka e két különböző oldalának a kifejezésére. Azt a munkát, amely használati értékeket hoz létre és minőségileg meghatározott, worknek nevezik, ellentétben a labourrel; azt a munkát, amely értéket hoz létre és amelyet csak mennyiségileg mérnek, labournek nevezik, ellentétben a workkel. Lásd az angol fordításhoz csatolt jegyzetet, 14. old. — F. E.}

értetődik az is, hogy csak az áru és áru közti társadalmi viszonyban jelenhet meg. Valóban az áruk csereértékéből, vagyis csereviszonyából indulunk ki, hogy a benne elrejtett értékük nyomára bukkanjunk. Most vissza kell térnünk az értéknek ehhez a megjelenési formájához.

Mindenki tudja, ha egyebet nem is tud, hogy az áruk használati értékük tarka természeti formáitól igen meglepően elütő, közös értékformájuk van — a pénzforma. Itt azonban azt kell elvégeznünk, amit a polgári gazdaságtan még csak meg sem kísérelt, tudniillik ki kell mutatnunk ennek a pénzformának a keletkezését, vagyis nyomon kell követnünk az áruk értékviszonyában foglalt érték kifejezés fejlődését legegyszerűbb, legkevésbé látszó alakjától a vakító pénzformáig. Ezzel egyúttal eltűnik a pénz rejtélyessége.

A legegyszerűbb értékviszony nyilvánvalóan egy árunak egyetlen másfajta áruhoz, közömbös, hogy melyikhez való értékviszonya. Két áru értékviszonya szolgáltatja tehát egy áru legegyszerűbb érték kifejezését.

A) Egyszerű, egyes vagy véletlen értékforma

x mennyiségű A áru = y mennyiségű B áru, vagy: x mennyiségű

A áru y mennyiségű B árut ér.

(20 rőf vászon = 1 kabát, vagy: 20 rőf vászon 1 kabátot ér.)

1. Az érték kifejezés két pólusa: a viszonylagos értékforma és az egyenértékforma

Minden értékforma titka ebben az egyszerű értékformában rejlik. A tulajdonképpen nehézséget tehát ennek elemzése jelenti.

Itt két különböző fajta áru, A és B , példánkban a vászon és a kabát, nyilvánvalóan két különböző szerepet játszik. A vászon kifejezi értékét a kabátban, a kabát ennek az érték kifejezésnek az anyagául szolgál. Az első árunak aktív, a másodiknak passzív a szerepe. Az első áru értéke mint viszonylagos érték jelenítődik meg, vagyis az áru viszonylagos értékformában van. A második áru mint egyenérték funkcionál, vagyis egyenértékformában van.

A viszonylagos értékforma és az egyenértékforma egymáshoz tartozó, egymást kölcsönösen feltételező, elválaszthatatlan mozzanatok, de egyúttal egymást kizáró, illetve ellenkező végletei, azaz pólusai egy és ugyanannak az érték kifejezésnek; mindig azokra a különböző árukra osztódnak ki, amelyeket az érték kifejezés egymásra vonatkoztat. Nem fejezhetem ki például a vászon értékét vászonban. 20 rőf vászon = 20 rőf vászon — ez nem érték kifejezés. Ez az egyenlet, ellenkezőleg, azt fejezi ki, hogy 20 rőf vászon nem egyéb, mint 20 rőf vászon, a vászonnak mint használati tárgynak meghatározott mennyisége. A vászon értéke tehát csak viszonylagosan fejezhető ki,

A munkabér

Tizenhetedik fejezet

A munkaerő értékének, illetve árának átváltozása munkabérré

A polgári társadalom felszínén a munkás bére mint a munka ára jelenik meg, mint meghatározott mennyiségű pénz, amelyet meghatározott mennyiségű munkáért fizetnek. A munka értékéről beszélnek itt és ennek pénzkifejezését a munka szükséges vagy természetes árának nevezik. Másrészt beszélnek a munka piaci árairól, azaz a szükséges ára felett vagy alatt ingadozó árakról.

De mi egy áru értéke? A termelésében kifejtett társadalmi munka tárgyi formája. És mivel mérjük értékének nagyságát? A benne foglalt munka nagyságával. Mi határozná meg tehát például egy 12 órás munkanap értékét? A 12 órás munkanapban foglalt 12 munkaóra, ami ízetlen tautológia.²¹

Ahhoz, hogy mint árut a piacon eladják, a munkának mindenesetre léteznie kellene, mielőtt eladják. De ha a munkás önálló létezését adhatna munkájának, akkor árut adna el és nem munkát.²²

Ezekről az ellentmondásokról eltekintve, pénznek, azaz tárgyasult mun-

²¹ „Ricardo úr, elég elmésen, elkerül egy nehézséget, amely első pillantásra megdöntéssel fenyegeti azt a tanát, hogy az érték a termelésben alkalmazott munkamennyiségtől függ. Ha ehhez az elvhez szigorúan ragaszkodunk, az következik belőle, hogy a munka értéke a megtermelésében alkalmazott munkamennyiségtől függ — ami nyilvánvalóan képtelenség. Ricardo úr ezért ügyes fordulattal a munka értékét a bér megtermeléséhez szükséges munkamennyiségtől teszi függővé; illetve, saját szavaival szólva, azt állítja, hogy a munka értékét a bér megtermeléséhez szükséges munkamennyiséggel kell felbecsülni; amin a munkásnak adott pénz vagy áruk megtermeléséhez szükséges munkamennyiséget érti. Ez olyan, mintha azt mondanók, hogy a posztó értékét nem a termelésére fordított munkamennyiséggel kell felbecsülni, hanem az annak az ezüstnek a termelésére fordított munkamennyiséggel, amelyre a posztót kicserélték.” („A Critical Dissertation on the Nature etc. of Value”, 50—51. old.)

²² „Ha a munkát árunak nevezitek, ez nem olyan, mint az az áru, amelyet először megtermelnek avégett, hogy kicseréljék, és azután piacra viszik, ahol más árukkal azok szerint

kának eleven munkával való közvetlen cseréje vagy az értéktörvényt szüntetné meg, amely éppen a tőkés termelés alapzatán fejlődik csak ki szabadon, vagy magát a tőkés termelést, amely éppen a bérmunkán nyugszik. Például a 12 órás munkanap 6 sh. pénzértékben fejeződik ki. Vagy egyenértékeket cserélnek, és akkor a munkás 12 órai munkáért 6 sh.-et kap. Munkájának ára egyenlő lenne termékének árával. Ebben az esetben nem termelne munkájának megvásárlója számára értéktöbbletet, a 6 sh. nem változnék át tőkévé, a tőkés termelés alapzata eltűnnék, de éppen ezen az alapzaton adja el a munkás a munkáját és ezen az alapzaton bérmunka a munkája. Vagy pedig 12 óra munkáért kevesebbet kap 6 sh.-nél, azaz kevesebbet 12 óra munkánál. 12 óra munka 10,6 stb. óra munkával cserélődik ki. Egyenlőtlen nagyságoknak ez az egyenlővé tétele nemcsak az értékmeghatározást szünteti meg. Az ilyen önmagát megszüntető ellentmondást egyáltalában még csak ki sem lehet fejezni vagy meg sem lehet formulálni törvényként.²³

Mit sem használ a több munkának kevesebb munkára való cseréjét abból a formakülönbségből levezetni, hogy az egyik tárgyasult, a másik eleven munka.²⁴ Ez annál ízetlenebb, mert egy áru értékét nem a benne valóban tárgyasult munka mennyisége, hanem a megtermeléséhez szükséges eleven munka mennyisége határozza meg. Tegyük fel, hogy egy áru 6 munkaórát testesít meg. Ha olyan találmányok jönnek létre, amelyek révén 3 óra alatt lehet megtermelni, akkor a már megtermelt áru értéke is a felére csökken. Most a korábbi 6 óra helyett 3 óra szükséges társadalmi munkát testesít meg. Tehát a megtermeléséhez szükséges munkamennyiség, nem a munka tárgyi formája határozza meg az áru értéknagyságát.

a megfelelő mennyiségek szerint kell kicserélődni, amely mindegyikükből abban az időben a piacon lehet; a munkát abban a pillanatban hozzák létre, amikor a piacra viszik; sőt, piacra viszik, mielőtt létrehozták volna.” („Observations on Certain Verbal Disputes etc.”, 75—76. old.)

²³ „Ha a munkát egy áruként és a tőkét, a munka termékét egy másik áruként kezeljük, akkor, ha e két áru értékét egyenlő munkamennyiségek szabályoznák, egy adott tömegű munka ... olyan tőkemennyiségre cserélődne ki, amelyet ugyanakkora tömegű munka termelt volt; a múltbeli munka ... ugyanakkora tömegű jelenlegi munkára cserélődne ki. De a munka értékét, más árukhoz viszonyítva ... nem egyenlő munkamennyiségek határozzák meg.” (E. G. Wakefield jegyzete A. Smith „Wealth of Nations”-ének általa sajtó alá rendezett kiadásában, I. köt., London 1835, 230—231. old.)

²⁴ „Meg kellett állapodni” (ismét a „contrat social” [társadalmi szerződés] egy kiadása), „hogy mindannyiszor, amikor megtett munkát megteendő munkával cserélnek ki, az utóbbi” (a tőkés) „magasabb értéket kap, mint az előbbi” (munkás). (Simonde [azaz Sismondí]: „De la richesse commerciale”, Genf 1803, I. köt. 37. old.)

Ami a pénzbirtokossal az árupiacon közvetlenül szembelep, az valójában nem a munka, hanem a munkás. Amit az utóbbi elad, az a munkaereje. Mihelyt munkája valóban megkezdődik, már megszűnt az övé lenni, tehát nem adhatja el többé. A munka az értékek szubsztanciája és immanens mértéke, de neki magának nincs értéke.²⁵

A „munka értéke” kifejezésben az értékfogalom nemcsak teljesen kihuny, hanem ellenkezőjébe fordult. Képzetes kifejezés ez, mint mondjuk a föld értéke. Ezek a képzetes kifejezések azonban magukból a termelési viszonyokból fakadnak. Kategóriák lényegi viszonyok megjelenési formái számára. Hogy megjelenésükben a dolgok gyakran fonákjukról mutatkoznak meg, az egyébként minden tudományban ismeretes, kivéve a politikai gazdaságtanban.²⁶

A klasszikus politikai gazdaságtan minden további bírálat nélkül átvette a mindennapi életből a „munka ára” kategóriát, hogy aztán utólag megkérdezze, hogy mi határozza meg ezt az árat. Csakhamar felismerte, hogy a kereslet és a kínálat viszonyának változása a munka ára tekintetében, mint minden más áru tekintetében, semmit sem magyaráz meg, kivéve a változását, azaz a piaci árak ingadozását egy bizonyos nagyság alatt vagy felett. Ha a kereslet és a kínálat fedik egymást, akkor, különben változatlan körülmények között, az áringadozás megszűnik. De akkor a kereslet és kínálat is megszűnik bármit is megmagyarázni. A munka ára, ha a kereslet és a kínálat fedik egymást, a munkának a kereslet és a kínálat viszonyától függetlenül

²⁵ „A munka, az érték kizárólagos mércéje ... minden gazdagság teremtője, nem áru.” (Th. Hodgskin: „Popular Political Economy”, 186. old.)

²⁶ Ilyen kifejezéseket pusztán licentia poeticanak [költői szabadságnak] kijelenteni viszont csak az elemzés tehetetlenségét mutatja. Proudhon frázisával szemben: „Azt mondják a munkáról, hogy értéke van, nem azért és annyiban, mert maga is áru, hanem azokra az értékekre való tekintettel, amelyekről felteszik, hogy potenciálisan megvannak benne. A munka értéke képletes kifejezés stb.”, ezért megjegyzem: „A munka-áruban, amely félelmetes valóság, csak nyelvtani leegyszerűsítést lát. Így tehát az egész mai, a munka-árun alapuló társadalom ezentúl költői szabadságon, képletes kifejezésen alapul. Ha a társadalom »ki akar küszöbölni minden visszásságot«, amely gyötri, nos, küszöbölje ki ezeket a rossz hangzású kifejezéseket, változtassa meg a nyelvet, és evégett csak az Akadémiához kell fordulnia, hogy szótárának új kiadását kérje tőle.” (K. Marx: „Misère de la philosophie”, 34–35. old. [Marx és Engels Művei, 4. köt. 84–85. old.]) Még kényelmesebb természetesen érteken semmit sem gondolni. Akkor teketória nélkül mindent e kategória alá lehet sorolni. Így például J. B. Say: Mi az „érték”? Felelet: „Az, amit egy dolog ér”, és mi az „ár”? Felelet: „Egy dolog értéke pénzben kifejezve.” És miért van a „föld munkájának ... értéke”? Mert árat adnak érte.”* Tehát érték az, amit egy dolog ér, és a földnek azért van „értéke”, mert értékét „pénzben fejezik ki”. Ez mindenestre igen egyszerű módszer arra, hogy a dolgok why-ját [miértjét] és wherefore-ját [micélbőljét] megmagyarázzák.

meghatározott ára, természetes ára, amelyben így megtalálták a tulajdonképpen elemzésre váró tárgyat. Vagy a piaci ár ingadozásainak egy hosszabb időszakát vették, például egy évet, és azután azt találták, hogy a hullámhegyek és hullámvölgyek kiegyenlítődnek egy közepes átlagnagysággá, egy állandó nagysággá. Ezt természetesen másképp kellett meghatározni, mint a tőle magától való, egymást kiegyenlítő eltéréseket. Ez az ár, amely a munka véletlen piaci árai felett átnyúlik és őket szabályozza, a munka „szükséges ára” (fiziokraták) vagy „természetes ára” (Adam Smith), ez, miként más áruknál, csak a pénzben kifejezett értéke lehet. A politikai gazdaságtan azt hitte, hogy ilyen módon a munka véletlen árain át az értékéhez hatolhat. Ezt az értéket aztán, mint a többi árunál, a termelési költségek által határozták meg tovább. De mik a termelési költségei — a munkásnak, azaz mik a költségei annak, hogy magát a munkást termeljék vagy újratermeljék? A politikai gazdaságtan tudattalanul ezt a kérdést csúsztatta az eredeti helyébe, minthogy a munkának mint olyannak termelési költségeivel körben forgott és egy tapodtat sem jutott előre. Amit tehát a munka értékének (value of labour) nevez, az valójában a munkaerő értéke, amely munkaerő a munkás személyiségében létezik, és funkciójától, a munkától, éppúgy különbözik, mint a gép a gép műveleteitől. Minthogy el voltak foglalva a munka piaci árai és úgynevezett értéke közti különbséggel, ennek az értéknek a profitrátahoz, a munka segítségével termelt áruértékekhez stb. való viszonyával, sohasem fedezték fel, hogy az elemzés menete nemcsak a munka piaci áraitól a vélt értékéhez vezetett, hanem oda is, hogy a munkának ezt az értékét magát megint feloldják a munkaerő értékévé. Az, hogy saját elemzése ezen eredményének nem volt tudatában, hogy „a munka értéke”, „a munka természetes ára” stb. kategóriákat kritikátlanul elfogadta a tárgyalt értékviszony utolsó adekvát kifejezéseiként, a klasszikus politikai gazdaságtant, mint később látni fogjuk, feloldhatatlan zűrzavarba és ellentmondásokba bonyolította, míg a vulgáris gazdaságtan elvből csak a látszatnak hódoló lapossága számára biztos működési bázist nyújtott.

Lássuk mármost először, hogyan fejeződnek ki a munkaerő értéke és árai átváltozott formájukban, munkabérként.

Tudjuk, hogy a munkaerő napi értékét a munkás bizonyos élettartamára számítják, melynek a munkanap bizonyos hossza felel meg. Tegyük fel, hogy a szokásos munkanap 12 óra és a munkaerő napi értéke 3 sh., egy olyan érték pénz kifejezése, amelyben 6 munkaóra fejeződik ki. Ha a munkás 3 sh.-et kap, akkor megkapja 12 órán át funkcionáló munkaerejének értékét. Ha mármost a munkaerőnek ezt a napi értékét mint a napi munka értékét fejezik ki, akkor ezt a formulát kapjuk: a 12 órás munkának 3 sh. értéke van.

A munkaerő értéke ily módon meghatározza a munka értékét, vagy, pénzben kifejezve, szükséges árát. Ha ellenben a munkaerő ára eltér értékétől, akkor a munka ára ugyancsak eltér úgynevezett értékétől.

Minthogy a munka értéke csak irracionális kifejezés a munkaerő értékére, magától adódik, hogy a munka értékének mindig kisebbnek kell lennie értéktermékénél, mert a tőkés mindig hosszabb ideig funkcionáltatja a munkaerőt, mint amennyi saját értékének újratermeléséhez szükséges. A fenti példában a 12 órán át funkcionáló munkaerő értéke 3 sh., olyan érték, amelynek újratermeléséhez 6 óra kell neki. Értékterméke viszont 6 sh., mert valójában 12 órán át funkcionál és értékterméke nem saját értékétől, hanem funkciójának időtartamától függ. Ily módon azt az első pillantásra izetlen eredményt kapjuk, hogy a munkának, amely 6 sh. értéket teremt, 3 sh. értéke van.²⁷

Látjuk továbbá: a 3 sh. érték, amelyben a munkanap megfizetett része, azaz 6 órai munka megtettesül, úgy jelenik meg, mint a 12 óras — 6 meg nem fizetett órát tartalmazó — teljes munkanap értéke vagy ára. A munkabér formája tehát eltünteti minden nyomát annak, hogy a munkanap megoszlik szükséges munkára és többletmunkára, megfizetett és meg nem fizetett munkára. Az egész munka mint megfizetett munka jelenik meg. A robotmunkánál térben és időben, kézzelfoghatóan érzékileg megkülönböztethető a robotos önmaga számára végzett munkája és a földesúr számára végzett kényszermunkája. A rabszolgamunkánál a munkanapnak még az a része is, amelyben a rabszolga csak saját létfenntartási eszközeinek értékét pótolja, tehát amelyben valójában önmaga számára dolgozik, úgy jelenik meg, mint gazdája számára végzett munka. Egész munkája mint meg nem fizetett munka jelenik meg.²⁸ A bérmunkánál, megfordítva, még a többletmunka, vagyis a meg nem fizetett munka is úgy jelenik meg, mint megfizetett. Ott a tulajdonviszony elrejti a rabszolga önmaga számára végzett munkáját, itt a pénzviszony a bérmunkás ingyenmunkáját.

Érthető ezért, milyen döntő fontosságú, hogy a munkaerő értéke és ára

²⁷ V. ö. „Zur Kritik der politischen Ökonomie”, 40. old. [Marx és Engels Művei, 13. köt. 41—42. old.], ahol bejelentem, hogy a tőke vizsgálatánál meg kell oldani a következő problémát: „Hogyan vezet a pusztán munkaidő által meghatározott csereérték bázisán folyó termelés arra az eredményre, hogy a munka csereértéke kisebb, mint termékének csereértéke.”

²⁸ A „Morning Star”, egy a bányáságig naiv londoni szabadkereskedő lap, az amerikai polgárháború alatt az emberileg lehetséges legnagyobb erkölcsi felháborodással újra meg újra azt bizonygatta, hogy a néger a „Confederate Statesben”* teljesen ingyen dolgoznak. Szíveskedett volna összehasonlítani egy ilyen néger napi költségeit például a londoni East End szabad munkásának napi költségeivel.

a munkabér formájává, vagyis magának a munkának értékévé és árává változik át. Ezen a megjelenési formán, amely a valóságos viszonyt láthatatlanná teszi és éppen az ellenkezőjét mutatja, alapulnak mind a munkás, mind a tőkés összes jogi képzetei, a tőkés termelési mód összes misztifikációi, összes szabadság-illúziói, a vulgáris gazdaságtan összes apologetikus lódtításai.

Ha a világtörténelemnek sok időre volt is szüksége ahhoz, hogy a bérmunka titkának a végére járjon, ezzel szemben mi sem könnyebb, mint ennek a megjelenési formának a szükségszerűségét, a *raison d'être*-jeit [létekeit] megérteni.

A tőke és a munka közötti csere az észlelés számára először ugyanolyan módon mutatkozik meg, mint minden más áru vétele és eladása. A vevő egy bizonyos pénzösszeget, az eladó egy a pénztől különböző cikket ad. A jogi tudat itt legfeljebb anyagi különbséget ismer fel, amely e jogilag egyenértékű formulákban fejeződik ki: *Do ut des, do ut facias, facio ut des* és *facio ut facias*.*

Továbbá: minthogy csereérték és használati érték önmagukban összemérhetetlen nagyságok, a „munka értéke”, „munka ára” kifejezés nem tűnik irracionálisabbnak, mint a „pamut értéke”, „pamut ára” kifejezés. Ehhez járul, hogy a munkást akkor fizetik, amikor munkáját már szolgáltatotta. Fizetési eszköz-funkciójában pedig a pénz utólag realizálja a szolgáltatott cikk értékét vagy árát, tehát az adott esetben a szolgáltatott munka értékét vagy árát. Végül a „használati érték”, amelyet a munkás a tőkésnek szolgáltat, valójában nem a munkaereje, hanem annak funkciója, meghatározott hasznos munka, szabómunka, cipésmunka, fonómunka stb. Hogy ugyanaz a munka más oldalról tekintve általános értékképző elem — olyan tulajdonság ez, amely minden más árutól megkülönbözteti —, ez kívül esik a közönséges tudat területén.

Ha a munkásnak az álláspontjára helyezkedünk, aki 12 órai munka fejében például 6 órai munka értéktermékét kapja meg, mondjuk 3 sh.-et, számára a valóságban az ő 12 óras munkája a 3 sh. vásárlási eszköze. Munkaerejének értéke szokásos létfenntartási eszközeinek értékével együtt 3 sh.-ről 4-re vagy 3-ról 2-re változhat, vagy munkaerejének változatlan értéke mellett annak ára a kereslet és kínálat változó viszonya következtében 4 sh.-re emelkedhet vagy 2 sh.-re eshet, ő mindig 12 munkaórát ad. A kapott egyenérték nagyságának minden változása ezért szükségképpen úgy jelenik meg neki, mint 12 munkaóra értéke vagy árának változása. Ez a körülmény Adam Smitht, aki a munkanapot állandó nagyságnak kezelte,²⁹ éppen for-

²⁹ A. Smith csak véletlenszerűen céloz a munkanap változására a darabbér alkalmából.

dítva, arra az állításra csábította, hogy a munka értéke állandó, bár a létfenntartási eszközök értéke változik és ugyanaz a munkanap ezért több vagy kevesebb pénzben fejeződik ki a munkás számára.

Ha másrészt a tőkést vesszük szemügyre, ő persze a lehető legkevesebb pénzért a lehető legtöbb munkát szeretné kapni. Gyakorlatilag ezért csak a munkaerő árának és a funkciója teremtette értéknek a különbözete érdekl. De minden árut a lehető legolcsóbban igyekszik megvenni és profitját mindenütt az egyszerű becsapásból, az értéken aluli vételből és értéken felüli eladásból magyarázza. Ezért nem jut el ahhoz a felismeréshez, hogy ha olyan dolog, mint a munka értéke, valóban léteznék, és ő ezt az értéket valóban megfizetné, akkor nem léteznék tőke, pénze nem változna át tőkévé.

Ráadásul a munkabér valóságos mozgása mutat olyan jelenségeket, melyek bizonyítani látszanak, hogy nem a munkaerő értékét fizetik meg, hanem funkciójának, magának a munkának az értékét. Ezeket a jelenségeket két nagy osztályra vezethetjük vissza. Először: a munkabér változása a munkanap hosszának változásával. Ugyanígy lehetne azt következtetni, hogy nem a gép értékét, hanem művelete értékét fizetik meg, mert többre kerül a gépet egy hétre bérelni, mint egy napra. Másodszor: az egyéni különbség a különböző munkások munkabéreiből, akik ugyanazt a funkciót végzik. Ez az egyéni különbség — de anélkül, hogy illúziókra alkalmat adna — a rabszolgaság rendszerében is megtalálható, ahol nyíltan és szabadon, kertelés nélkül magát a munkaerőt adják el. Csakhogy az átlagon felüli munkaerő előnye vagy az átlagon aluli munkaerő hátránya a rabszolgarendszerben a rabszolgatulajdonosnak jut, a bérmunka rendszerében magának a munkásnak, mert munkaerejét az egyik esetben ő maga, a másikban egy harmadik személy adja el.

Egyébként a „munka értéke és ára” vagy a „munkabér” megjelenési formára — megkülönböztetve a lényegi viszonytól, amely megjelenik, a munkaerő értékétől és áráról — ugyanaz érvényes, ami az összes megjelenési formákra és rejtett mögöttes alapjukra. Az előbbieket közvetlenül spontán újratermelődnek, mint közkeletű gondolkodási formák, az utóbbit a tudomány révén először fel kell fedezni. A klasszikus politikai gazdaságtan megközelíti az igazi tényállást, anélkül azonban, hogy tudatosan megformulázná. Nem képes erre, amíg polgári bőrében van.

Tizennyolcadik fejezet

Az időbér

Maga a munkabér megint igen sokféle formát ölt; olyan körülmény ez, amely a közgazdasági kézikönyvekből nem ismerhető fel, mert ezek, az anyag iránti durva érdekeltségükben, minden formakülönbséget elhanyagolnak. Mindezeknek a formáknak az ábrázolása azonban a bérmunkáról szóló speciális tanba tartozik, tehát nem ebbe a műbe. A két uralkodó alapformát ellenben röviden ki kell itt fejteni.

A munkaerő eladása, mint emlékszünk, mindig meghatározott időszakokra történik. Ezért az átváltozott forma, amelyben a munkaerő napi értéke, heti értéke stb. közvetlenül jelentkezik, az „időbér” formája, tehát napibér stb.

Meg kell mármost először is jegyeznünk, hogy a munkaerő árának és az érték-többletnek a nagyságváltozásairól a tizenötödik fejezetben kimutatott törvények egyszerű formaváltozással a munkabér törvényeivé változnak át. Ugyanígy a munkaerő csereértéke és a létfenntartási eszközök azon tömege közötti különbség, amellyé ez az érték átalakul, most mint névleges és reális munkabér különbsége jelenik meg. Haszontalan volna a megjelenési formánál megismételni azt, amit a lényegi formánál már kifejtettünk. Ezért néhány, az időbért jellemző pontra szorítkozunk.

A pénzösszeg³⁰, amelyet a munkás napi munkájáért, heti munkájáért stb. kap, névleges, vagyis érték szerint becsült munkabérének összege. Világos azonban, hogy a munkanap hossza szerint, tehát a munkás által naponta szolgáltatott munkamennyiség szerint ugyanaz a napibér, hetibér stb. a munkának igen különböző árát fejezheti ki, azaz igen különböző pénzösszegeket ugyanazért a munkamennyiségért.³¹ Az időbérnél tehát megint különb-

³⁰ Magát a pénzértéket itt mindig állandónak feltételezzük.

³¹ „A munka ára az az összeg, amelyet egy adott munkamennyiségért fizetnek.” (Sir Edward West: „Price of Corn and Wages of Labour”, London 1826, 67. old.) West a szerzője a politikai gazdaságtan történetében korszakot alkotó névtelen írásnak: „Essay on the Application of Capital to Land. By a Fellow of Univ. College of Oxford”, London 1815.

diadalának kürtölik ki, hogy Anglia az utrechti békében az asiento-szerződéssel* kikényszerítette a spanyoloktól azt a kiváltságot, hogy a rabszolga-kereskedelmet, amelyet addig csak Afrika és az angol Nyugat-India között üzött, most Afrika és a spanyol Amerika között is űzhesse. Anglia jogot kapott arra, hogy 1743-ig évente 4800 négerrel lássa el a spanyol Amerikát. Ez egyúttal hivatalos takaróul szolgált a brit csempészet számára. Liverpool a rabszolga-kereskedelem bázisán nőtt nagyra. Ez volt az ő módszere az eredeti felhalmozásra. És a liverpooli „tiszteletreméltó polgárság” mind a mai napig Pindarosza a rabszolga-kereskedelemnek, amely — v. ö. dr. Aikin idézett 1795-ös írásával — „a kereskedelmi vállalkozó szellemet a szenvedélyig fokozza, remek tengerészeket nevel és óriási pénzeket jövedelmez”. Liverpool 1730-ban 15 hajót foglalkoztatott rabszolga-kereskedelemmel, 1751-ben 53-at, 1760-ban 74-et, 1770-ben 96-ot és 1792-ben 132-t.

A pamutipar, miközben Angliában bevezette a gyermekrabszolgaságot, egyúttal megadta a lökést ahhoz, hogy az Egyesült Államok korábban többé-kevésbé patriarchális rabszolgagazdálkodása kereskedelmi kizsákmányoló rendszerré változzék át. Egyáltalában az európai bérmunkások burkolt rabszolgaságához szükség volt arra az alapzatra, amelyet az Újvilág sans phrase [kertelés nélküli] rabszolgasága nyújtott.²⁴⁷

Tantae molis erat** a tőkés termelési mód „örök természeti törvényeinek” szabad utat teremteni, a munkások és a munkafeltételek szétválasztási folyamatát véghezvinni, az egyik póluson a társadalmi termelési és létfenntartási eszközöket tőkévé, a másik póluson a nép nagy tömegét bérmunkássá, szabad „dolgozó szegénnyé”, a modern történelem e mesterséges termékévé változtatni.²⁴⁸ Ha a pénz, Augier szerint, „félorcáján természetes vérfoltok-

²⁴⁷ 1790-ben az angol Nyugat-Indiában 10 rabszolga, a franciában 14, a hollandban 23 jutott 1 szabad emberre. (Henry Brougham: „An Inquiry into the Colonial Policy of the European Powers”, Edinburgh 1803, II. köt. 74. old.)

²⁴⁸ A „labouring poor” [dolgozó szegény] kifejezés az angol törvényekben attól a pillanattól kezdve fordul elő, amikor a bérmunkások osztálya figyelemreméltóvá válik. A „labouring poor” ellentéte egyrészt az „idle poornak” [dologtalan szegénynek], koldusoknak stb., másrészt azoknak a munkásoknak, akik még nem megkopasztott csirkék, hanem tulajdonosai munkaeszközeiknek. A „labouring poor” kifejezés a törvényből átment a politikai gazdaságtanba, Culpepertől, J. Childtól stb. kezdve A. Smithig és Edenig. Ezen az alapon téljük meg az „execrable political cantmonger” [utálatos politikai képmutató] Edmund Burke bonne foiját [jóhiszeműségét], amikor a „labouring poor” kifejezést „execrable political cantnak” [utálatos politikai képmutatásnak] nyilvánítja. Ez a tényérnyaló, aki az angol oligarchia zsoldjában a francia forradalommal szemben a romantikust játszotta, éppen úgy, ahogyan az észak-amerikai gyarmatok zsoldjában az amerikai bonyodalmak kezdetén az angol oligarchiával szemben a liberálist, keresztül kasul közönséges burzsoázist: „A kereskedelem törvényei a természet törvényei és következésképpen Isten törvényei.”

kal jön a világra”²⁴⁹, akkor a tőke tetőtől talpig, minden pórusából vért és szennyet izzadva.²⁵⁰

7. A tőkés felhalmozás történelmi tendenciája

Mire lyukad ki a tőke eredeti felhalmozása, azaz a tőke történelmi keletkezése? Amennyiben nem rabszolgáknak és jobbágyoknak közvetlen átválttatása bérmunkásokká, tehát pusztá formaváltoztatás, annyiban a közvetlen termelők kisajátítását, azaz a saját munkán nyugvó magántulajdon megszüntetését jelenti csupán.

Magántulajdon, mint a társadalmi, kollektív tulajdon ellentéte, csak ott létezik, ahol a munkaeszközök és a munka külső feltételei magánszemélyek tulajdonában vannak. Aszerint azonban, hogy ezek a magánszemélyek a munkások-e vagy a nem-dolgozók, a magántulajdonnak is más-más a jellege. Az a végtelen sok árnyalat, amit az első pillantásra mutat, csak az e két véglet között levő közbenső állapotokat tükrözi vissza.

A munkás magántulajdona termelési eszközei felett az alapzata a kisüzemnek, a kisüzem pedig egyik szükséges feltétele annak, hogy a társadalmi termelés és magának a munkásnak a szabad egyénisége kifejlődjék. Igaz, hogy ez a termelési mód megvan a rabszolgaságon, a jobbágyságon és más függőségi viszonyokon belül is. De csak ott virágzik, ott fejt ki teljes energiáját, ott hódítja meg a neki megfelelő klasszikus formát, ahol a munkás szabad magántulajdonosa önmaga kezelte munkafeltételeinek, a paraszt a földnek, melyet megművel, a kézműves a szerszámnak, amelyen virtuóz módon játszik.

Ez a termelési mód a föld és a többi termelési eszköz szétforgácsolását

(E. Burke: „Thoughts and Details on Scarcity”, 31—32. old.) Nem csoda, ha isten és a természet törvényeihez híven önmagát mindig a legjobb piacon adta el! Tucker tiszteletes írásaiban — Tucker pap volt és tory, egyébként azonban tisztességes ember és derék politikai gazdász — igen jó jellemzést találunk erről az Edmund Burke-ről abból az időből, amikor liberális volt. A gyalázatos jellemtelenség közepette, amely manapság uralkodik és hódolatteljesen hisz a „kereskedelem törvényeiben”, kötelességünk újra és újra megbélyegezni a Burke-öket, akik utódaiktól csak egyben különböznek — tehetségben!

²⁴⁹ Marie Augier: „Du crédit public”, [Párizs 1842, 265. old.]

²⁵⁰ „A tőke, mondja a Quarterly Reviewer, menekül a tumultustól és a viszálytól, és félénk természetű. Ez nagyon igaz, de mégsem a teljes igazság. A tőke irtózik a profit hiányától vagy a nagyon kicsi profittól, mint a természet az ürességtől. Megfelelő profit esetén a tőke bátor lesz. 10 százalékos biztos profit, és mindenütt alkalmazható; 20 százaléknál élénkké válik; 50 százaléknál határozottan vakmerő; 100 százaléknál minden emberi törvényt lábba tipor; 300 százalék — és nincs olyan büntetés, amelyet meg ne kockáztatna, még ha akasztófa fenyegeti is. Ha a tumultus és a viszály profitot hoz, mindkettőt szítani fogja. Bizonyíték: a csempészet és a rabszolga-kereskedelem.” (T. J. Dunning: „Trades’ Unions and Strikes”, 35—36. old.)

tételezi fel. Kizárja nemcsak az utóbbiak koncentrációját, hanem a kooperációt, a munkának ugyanazon a termelési folyamaton belüli megosztását, a társadalom úrrálevését a természetén és a természet társadalmi szabályozását, a társadalmi termelőerők szabad fejlődését is. A termelés és a társadalom szűk természetadta korlátaival fér csak össze. Ennek megörökítését akarni annyit jelentene, mint — ahogyan Pecqueur joggal mondja — „az általános közepszerűséget elrendelni”.²⁵¹ Egy bizonyos fokon ez a termelési mód megszűli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg a társadalom ölén, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is semmisítik. Megsemmisítése, az egyéni és szétforgácsolt termelési eszközöknek társadalmilag koncentrált termelési eszközökké, tehát sokak törpe tulajdonának kevesek tömegméretű tulajdonává való átváltoztatása, tehát a nép nagy tömegének megfosztása a földtől, a létfenntartási eszközöktől és a munkaszámoktól, a nép tömegének ez a szörnyű és kínos kisajátítása — ez a tőke előtörténete. Egy sor erőszakos módszert ölel fel, amelyek közül csak a korszakalkotókat vettük szemügyre mint a tőke eredeti felhalmozásának módszereit. A közvetlen termelők kisajátítását a legkíméletlenebb vandalizmussal és a leggyalázatosabb, legpiszkosabb, legkicsinyesebben gyűlölködő szenvedélyek ösztönzésére hajtják végre. A saját munkával létrehozott, úgyszólván az egyes, független dolgozó egyének és munkafeltételeinek összenövésén nyugvó magántulajdont kiszorítja a tőkés magántulajdon, amely idegen, de formailag szabad munka kizsákmányolásán nyugszik.²⁵¹

Mihelyt ez az átalakulási folyamat a régi társadalmat elég mélyen és elég nagy területen szétbomlasztotta, mihelyt a munkások proletárokká, munkafeltételeik tőkévé változtak, mihelyt a tőkés termelési mód a saját lábán áll, a munka további társadalmisítása és a földnek és más termelési eszközöknek további átváltoztatása társadalmilag kiaknázott, tehát közös termelési eszközökké, ennél fogva a magántulajdonosok további kisajátítása, új formát ölt. Amit most ki kell sajátítani, az már nem az önállóan gazdálkodó munkás, hanem a sok munkást kizsákmányoló tőkés.

Ez a kisajátítás maguknak a tőkés termelés benső törvényeinek játéka útján, a tőkék centralizációja útján megy végbe. Egy-egy tőkés sok tőkést üt agyon. Ezzel a centralizációval, vagyis sok tőkésnek kevés tőkés által történő kisajátításával karöltve kifejlődik mind nagyobb méretekben a munkafolyamat kooperatív formája, a tudomány tudatos technikai alkalmazása, a föld

²⁵¹ „A társadalomnak egy egészen új állapotában vagyunk ... afelé haladunk, hogy a tulajdon minden fajtáját elvállasszuk a munka minden fajtájától.” (Sismond: „Nouveaux principes d'économie politique”, II. köt. 434. old.)

tervszerű kiaknázása, a munkaeszközök átváltozása csak közösen alkalmazható munkaeszközökké, minden termelési eszköz gazdaságosabbá tételével, hogy kombinált, társadalmi munka termelési eszközeiként használják őket, valamennyi nép bekapcsolása a világpiac hálózatába és ezzel a tőkés rendszer nemzetközi jellege. Ugyanakkor, amikor folytonosan csökken azoknak a tőkemágnásoknak a száma, akik ennek az átalakulási folyamatnak összes előnyeit bitorolják és monopolizálják, nő a nyomor, az elnyomás, a szolgaság, az elfajulás, a kizsákmányolás, de nő a mind nagyobbra duzzadó és magának a tőkés termelési folyamatnak a mechanizmusa által iskolázott, egyesített és megszervezett munkásosztály felháborodása is. A tőke-monopólium bilincsevő válik annak a termelési módnak, amely vele és alatta virágzott fel. A termelési eszközök centralizációja és a munka társadalmisítása olyan pontot ér el, amelyen már nem fér meg tőkés burkában. A burkot szétrepesztik. Út a tőkés magántulajdon végórája. A kisajátítókat kisajátítják.

A tőkés termelési módból eredő tőkés elsajátítási mód, ennél fogva a tőkés magántulajdon, az első tagadása az egyéni, a saját munkán alapuló magántulajdonnak. De a tőkés termelés egy természeti folyamat szükségességével létrehozza saját tagadását. Ez a tagadás tagadása. Ez nem állítja vissza a magántulajdont, de helyreállítja az egyéni tulajdont a tőkés korszak vívmánya: a kooperáció és a földnek valamint a maga a munka által termelt termelési eszközöknek a közös birtoklása alapzatán.

Az egyének saját munkáján nyugvó, szétforgácsolt magántulajdonnak tőkés tulajdonná való átváltoztatása természetesen hasonlíthatatlanul hosszadalmasabb, keményebb és nehezebb folyamat, mint a ténylegesen már társadalmi termelési üzemén nyugvó tőkés tulajdon átváltoztatása társadalmi tulajdonná. Ott arról volt szó, hogy a nép tömegét kisajátította néhány bitorló, itt arról, hogy néhány bitorlót kisajátít a nép tömege.²⁵²

²⁵² „Az ipar haladása, amelynek az akarat nélküli és ellenállásra képtelen hordozója a burzsoázia, a munkásoknak a konkurencia okozta elszigetelődése helyébe a munkásoknak a társulás révén létrejövő forradalmi egyesülését állítja. A nagyipar fejlődésével tehát kicsúszik a burzsoázia lába alól maga a talaj, amelyen termel és a termékeket elsajátítja. Mindezekelőtt saját sirásóját termeli. Pusztulása és a proletariátus győzelme egyaránt elkerülhetetlen ... Valamennyi osztály közül, amely napjainkban a burzsoáziával szemben áll, csakis a proletariátus valóban forradalmi osztály. A többi osztály a nagyipar kifejlődésével lezüllik és elpusztul, a proletariátus a nagyipar legsajátabb terméke. A középrendek, a kisiparos, a kiskereskedő, a kézműves, a paraszt, mind azért harcolnak a burzsoázia ellen, hogy középrendként való létezésüket a pusztulástól megóvják ... reakciók, mert megpróbálják a történelem kerekét visszafelé fordítani.” (Karl Marx und F. Engels: „Manifest der Kommunistischen Partei”, London 1848, 11., 9. old. [Marx és Engels Művei, 4. köt. 452., 450–451. old.])

a forgalomból? A forgalom az árubirtokosok kölcsönös kapcsolatainak az összessége. A forgalmon kívül az árubirtokos már csak saját árujával áll kapcsolatban. Ami az áru értékét illeti, ez a viszony arra korlátozódik, hogy az áru az árubirtokos saját munkájának meghatározott társadalmi törvények szerint mért mennyiségét tartalmazza. Ez a munkamennyiség kifejezésre jut árujának értéknagyságában, és, mivel az értéknagyság számolópenzben jelentkezik, egy árban, mondjuk 10 £-ben. De munkája nem az áru értékében és saját értékén felüli többletben jelentkezik, nem egy 10-es árban, amely egyúttal 11-es ár, nem olyan értékben, amely nagyobb önmagánál. Az árubirtokos munkájával képezhet értékeket, de nem magukat értékesítő értékeket. Megnövelheti valamely áru értékét azzal, hogy a már meglévő értékhez új munkával új értéket tesz hozzá, például bőrből csizmát készít. Ugyanannak az anyagnak most nagyobb az értéke, mert nagyobb mennyiségű munkát tartalmaz. A csizma értéke ezért nagyobb, mint a bőré, de a bőr értéke ugyanaz maradt, ami volt. Nem értékesítette magát, nem tett hozzá magához a csizmakészítés során értéktöbbletet. Lehetetlen tehát, hogy az árutermelő a forgalom területén kívül, anélkül hogy más árubirtokosokkal érintkezésbe lépne, értéket értékesítsen és ennélfogva pénzt vagy árut tőkévé változtasson.

Lehetetlen tehát, hogy a tőke a forgalomból ered, s éppoly lehetetlen, hogy nem a forgalomból ered. Benne és egyszersmind nem benne kell erednie.

Kettős eredményt kaptunk tehát.

A pénz tőkévé változását az árucseré immanens törvényei alapján kell kifejteni, úgyhogy egyenértékek cseréje a kiindulópont.³⁷ Pénzbirtokosunk-

³⁷ Az adott fejtegetés után megérti az olvasó, hogy ez csak azt jelenti: A tőkeképződés akkor is lehetséges kell hogy legyen, ha az áru ára egyenlő az áru értékével. Nem magyarázható az áruáraknak az áruértékektől való eltéréssel. Ha az árak valóban eltérnek az értékektől, akkor előbb redukálnunk kell őket az értékekre, vagyis ettől a körülménytől mint véletlentől el kell tekintenünk, hogy a tőkeképződés jelensége az árucseré alapzatán tisztán álljon előttünk, hogy megfigyelését a tulajdonképpeni folyamattól idegen, zavaró mellékkörülmények össze ne kuszálják. Egyébként tudjuk, hogy ez a redukció korántsem pusztán tudományos eljárás. A piaci árak folytonos ingadozásai, emelkedésük és süllyedésük kiegyenlítődik, kölcsönösen megszüntetik egymást, s az átlagára mint belső szabályukra redukálják magukat. Ez a vezérlő csillaga például a kereskedőnek vagy a gyárosnak minden hosszabb időt felölelő vállalkozásban. Tudja tehát, hogy ha egy hosszabb periódust a maga egészében vesszünk szemügyre, az áruk valóban sem átlagáruk alatt, sem felette, hanem átlagárukon kelnek el. Ha tehát egyáltalán érdeke volna, hogy érdek nélkül gondolkodjék, a tőkeképződés problémáját így kellene felvetnie: Hogyan keletkezhet tőke, ha az árakat az áru átlagára, vagyis végső soron az értéke szabályozza? Azért mondom, hogy „végső soron”, mert az átlagárak nem esnek közvetlenül egybe az áruk értéknagyságával, mint azt A. Smith, Ricardo és mások hiszik.

nak, aki még csak tőkés hernyója, az árukat értékükön kell vásárolnia, értékükön kell eladnia és a folyamat végén mégis több értéket kell kihúznia belőle, mint amennyit beledobott. Lepkévé bontakozásának a forgalom területén és nem a forgalom területén kell végbemennie. Ezek a probléma feltételei. Hic Rhodus, hic salta!*

3. A munkaerő vétele és eladása

Annak a pénznek az értékváltozása, amelynek tőkévé kell változnia, nem mehet végbe magán ezen a pénzen, mert mint vásárlóeszköz és fizetési eszköz csak realizálja a vele megvásárolt vagy kifizetett áru árát, saját formájában megmaradva pedig változatlan értéknagyság petrefaktumává [kövületé] merevedik.³⁸ Éppoly kevésbé eredhet a változás a második forgalmi aktusból, az áru újraeladásából, mert ez az aktus csupán visszaváltoztatja az árut természeti formájából pénzformába. A változásnak tehát az áruval kell történnie, amelyet az első, $P-A$ aktusban megvesznek, de nem az áru értékével, hiszen egyenértékeket cserélnek, az árut értékén fizetik meg. A változás tehát csakis az áru használati értékéből mint olyanból eredhet, vagyis az áru elhasználásából. Ahhoz, hogy egy áru elhasználásából értéket húzzon ki, pénzbirtokosunknak olyan szerencsésnek kellene lennie, hogy a forgalom területén belül, a piacon, olyan árut fedezzen fel, amelynek maga a használati értéke azzal a sajátos tulajdonsággal rendelkezik, hogy érték forrása, s amelynek valóságos elhasználása tehát maga is munka tárgyasulása, s ezért értékteremtés. S a pénzbirtokos készen talál a piacon egy ilyen sajátos árut — a munkaképességet, vagyis a munkaerőt.

Munkaerőn vagy munkaképességen azoknak a fizikai és szellemi képességeknek az összességét értjük, amelyek egy ember testi mivoltában, élő személyiségében léteznek, s amelyeket mozgásba hoz, valahányszor valamilyenfajta használati értéket termel.

Hogy azonban a pénzbirtokos a munkaerőt mint árut a piacon készen találja, ahhoz különböző feltételeknek kell teljesülniök. Az árucseré önmagában véve csak olyan függőségi viszonyokat foglal magában, melyek saját természetéből fakadnak. Ezt feltételezve a munkaerő csak annyiban és azért jelenhet meg áruként a piacon, amennyiben és mert saját birtokosa — az a személy, akinek a munkaereje — áruba bocsátja, illetve eladja. Hogy birtokosa áruként eladhassa, ahhoz az kell, hogy rendelkezessék vele, tehát

³⁸ „Pénz formájában ... a tőke nem termel profitot.” (Ricardo: „Principles of Political Economy”, 267. old.)

szabad tulajdonosa legyen munkaképességének, személyének.³⁹ Ő és a pénz-birtokos a piacon találkoznak és mint egyenrangú árubirtokosok lépnek viszonyba egymással, csak abban különböznek, hogy az egyik vevő, a másik eladó, jogilag tehát mindketten egyenlő személyek. E viszony fennmaradásához az szükséges, hogy a munkaerő tulajdonosa munkaerejét mindig csak meghatározott időre adja el, mert ha mindenestül, egyszer s mindenkorra eladja, akkor önmagát adja el, szabad emberből rabszolgává, árubirtokosból áruvá változik. Mint személynek állandóan olyan viszonyban kell lennie munkaerejével, mint tulajdonával és ezért saját árujával, és ezt csak akkor teheti, ha munkaerejét mindig csak átmenetileg, csak meghatározott időtartamra bocsátja a vevő rendelkezésére, engedi át elhasználásra, tehát elidegenítésével nem mond le tulajdonáról.⁴⁰

A második lényeges feltétele annak, hogy a pénz-birtokos a munkaerőt a piacon mint árut készen találja, az, hogy a munkaerő birtokosa ne adhasson el árut, amelyekben munkája tárgyiasult, hanem kénytelen legyen magát a munkaerejét, amely csak az ő eleven testi mivoltában létezik, áruba bocsátani.

Ahhoz, hogy valaki munkaerejétől megkülönböztetett árut adhasson el, természetesen termelési eszközökkel, például nyersanyagokkal, munkaszerszámokkal stb. kell rendelkeznie. Bőr nélkül nem készíthet csizmát. Azonkívül létfenntartási eszközökre van szüksége. Senki, még a jövő zené-

³⁹ A klasszikus ókort tárgyaló szaklexikonokban az a képtelenség olvasható, hogy az antik világban a tőke teljesen kifejlődött volt, „csak éppen a szabad munkás és a hitelügy nem volt meg”. Mommsen úr is „Römische Geschichte”-jében egyik quid pro quod [felcserélést] a másik után követi el.

⁴⁰ Különböző országok törvényhozása ezért megszabja a munkaszerződés maximális időtartamát. Minden népnél, ahol szabad munka van, a törvénykönyvek szabályozzák a szerződés felmondási feltételeit. Különböző országokban, kivált Mexikóban (az amerikai polgárháború előtt a Mexikótól elszakított területeken és a Cuza-féle átalakulásig* lényegileg a dunai tartományokban is) a rabszolgaságot a peon-rendszer formájába burkolják. Előlegek révén, amelyeket munkával kell letörleszteni és amelyek nemzedékről nemzedékre hárulnak át, nemcsak az egyes munkás, hanem családja is ténylegesen más személyek és családjuk tulajdonává lesz. Juárez megszüntette a peon-rendszert. Miksa, az úgynevezett császár, újra bevezette egy rendelettel, amelyet a washingtoni képviselőházban találóan mint olyan rendeletet bélyegeztek meg, amely visszaállítja a rabszolgaságot Mexikóban. „Különös testi és szellemi ügyességeimnek és tevékenységi lehetőségeimnek ... időben korlátozott használatát elidegeníthetem valaki másnak, mert e korlátozás után ezek az én teljességemmel és általánosságommal külsőleges viszonyba kerülnek. A munka által konkrét egész időmnek és termelésem teljességének elidegenítésével ezek szubsztanciáját, általános tevékenységemet és valóságomat, személyiségemet tenném másnak a tulajdonává.” (Hegel: „Philosophie des Rechts”, Berlin 1840, 104. old. 67. §)

sze sem élhet jövőbeli termékeken, tehát olyan használati értékeken sem, amelyeknek termelése még nem kész, és akárcsak a föld színpadán való megjelenésének első napján, az embernek most is mindennap fogyasztania kell, mielőtt és miközben termel. Ha a termékeket árukként termelik, akkor eladandók, miután termelték őket, s a termelő szükségleteit csak eladásuk után elégíthetik ki. A termelés idejéhez az eladáshoz szükséges idő járul.

A pénz-birtokosnak tehát ahhoz, hogy pénzét tőkévé változtathassa, az árupiacon készen kell találnia a szabad munkást, aki szabad abban a kettős értelemben, hogy szabad személyként rendelkezik munkaerejével mint a maga árujával, s hogy, másrészt, nincs más eladható áruja, mentes és szabad minden dologtól, amely munkaereje realizálásához szükséges.

Hogy ez a szabad munkás miért lép vele szembe a forgalom területén, ez a kérdés nem érdekli a pénz-birtokost, aki a munkapiacot mint az áru-piac egy különös osztályát készen találja. S bennünket egyelőre éppoly kevésbé érdekel ez. Elméletileg megkapaszkodunk a tényben, mint ahogy a pénz-birtokos ezt gyakorlatilag teszi. Egy azonban világos. A természet nem hoz létre az egyik oldalon pénz- vagy árubirtokosokat, a másikon pedig olyan embereket, akik pusztán saját munkaerejük birtokosai. Ez a viszony nem természettörténeti, és éppoly kevésbé olyan társadalmi viszony, amely minden történelmi periódusnak közös sajátja. Nyilvánvalóan maga is egy megelőző történelmi fejlődés eredménye, sok gazdasági forradalomnak, a társadalmi termelés egész sor régebbi alakulata pusztulásának a terméke.

Az előzőekben szemügyre vett gazdasági kategóriák is magukon viselik a történelem nyomát. A terméknek árukként való létezése meghatározott történelmi feltételeket burkol. Hogy a termék áruvá váljék, ehhez az szükséges, hogy ne magának a termelőnek közvetlen létfenntartási eszközeként termeljék. Ha tovább kutattuk volna, milyen körülmények között ölti valamennyi termék vagy legalábbis többségük áru formáját, azt láttuk volna, hogy ez csak egy egészen sajátos termelési mód, a tőkés termelési mód alapzatán történik meg. Az ilyen vizsgálat azonban nem tartozott az áru elemzéséhez. Árutermelés és áruforgalom lehetséges akkor is, ha a termékek túlnyomó része közvetlenül a termelő saját szükségletét szolgálja, nem változik áruvá, tehát a csereérték még korántsem uralkodik a társadalmi termelési folyamaton annak egész szélességében és mélységében. A termék árukként való jelentkezésének feltétele, hogy a munka társadalmon belüli megosztása annyira kifejlődött, hogy a használati érték és csereérték különválása, amely a közvetlen cserekereskedelemben csak megkezdődik, már végbement. A fejlődésnek ez a foka azonban a történelmileg legkülönbözőbb gazdasági társadalomalakulatoknak közös sajátja.

Ha pedig a pénzt vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy ez az árucseré bizonyos szintjét feltételezi. A pénz különös formái — pusztán áruegyenérték, vagy forgalmi eszköz, vagy fizetési eszköz, kincs és világpénz — az egyik vagy a másik funkció különböző terjedelme és viszonylagos túlsúlya szerint a társadalmi termelési folyamat igen különböző fokaira utalnak. A tapasztalat szerint mégis viszonylag gyengén fejlett áruforgalom elegendő mind ezeknek a formáknak a kialakulásához. Más a helyzet a tőkével. Ennek történelmi létezési feltételei koránt sincsenek meg az áru- és pénzforgalommal. A tőke csak ott jön létre, ahol a termelési és létfenntartási eszközök birtokosa készen találja a piacon a szabad munkást mint munkaerejének eladóját, és ez az egy történelmi feltétel egy világtörténelmet foglal magában. A tőke ezért már eleve a társadalmi termelési folyamat egy korszakát hirdeti meg.⁴¹

Ezt a sajátos árut, a munkaerőt, kell most közelebbről szemügyre vennünk. A munkaerőnek, mint minden más árunak, értéke van.⁴² Mi határozza meg ezt?

A munkaerő értékét, mint minden más áruét, az ennek a sajátos cikknek a termeléséhez, tehát újratermeléséhez is szükséges munkaidő határozza meg. Amennyiben érték, maga a munkaerő csak a benne tárgyiasult társadalmi átlagmunka meghatározott mennyiségét képviseli. A munkaerő csak az élő egyén képességként létezik. Termelése tehát feltételezi az egyén létezését. Minthogy az egyén létezése adott, a munkaerő termelése magának az egyénnek az újratermelése, vagyis fenntartása. A maga fenntartásához az élő egyénnek a létfenntartási eszközök bizonyos összegére van szüksége. A munkaerő termeléséhez szükséges munkaidő tehát feloldódik az e létfenntartási eszközök termeléséhez szükséges munkaidőben, vagyis a munkaerő értéke a birtokosa fenntartásához szükséges létfenntartási eszközök értéke. A munkaerő azonban csak külső megnyilvánulása útján valósul meg, csak a munkában ténykedik. Ténykedésével, a munkával azonban ráfordítódik az emberi izom, ideg, agy stb. bizonyos mennyisége, s ezt újra pótolni kell. Ez a fokozott kiadás fokozott bevételt szab meg.⁴³ Ha a munkaerő

⁴¹ A tőkés korszakot tehát az jellemzi, hogy a munkaerő magának a munkásnak a számára egy birtokában levő áru formáját, és ezért munkája a bérmunka formáját ölti. Másrészt a munkatermékek áruformája csak ettől a pillanattól kezdve válik általánossá.

⁴² „Egy ember értéke vagy értékessége, mint minden más dologé, az ára; vagyis annyi, amennyit ereje használatáért adnak.” (Th. Hobbes: „Leviathan”; „Works”, Molesworth kiadása, London 1839–44, III. köt. 76. old.)

⁴³ Az ókori Rómában a villicus, aki mint intéző a földművelő rabszolgák élén állott, „mivel munkája könnyebb volt, mint a többi cselédé, szűkebb adagot kapott ezeknél”. (Th. Mommsen: „Römische Geschichte”, 1856, 810. old.)

tulajdonosa ma dolgozott, ugyanezt a folyamatot holnap meg kell tudnia ismételní ugyanilyen erőbeli és egészségi feltételek között. A létfenntartási eszközök összegének tehát elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy a dolgozó egyént mint dolgozó egyént életének normális állapotában megtartsa. Maguk a természetes szükségletek, például a táplálkozás, a ruházkodás, a fűtés, a lakás stb., az egyes országok éghajlati és egyéb természeti sajátosságai szerint különbözők. Másrészt az úgynevezett elengedhetetlen szükségletek terjedelme, valamint kielégítésük módja maga is történelmi termék, s ezért nagy részben függ az ország kulturális fokától, többek között lényegesen attól is, hogy milyen feltételek között, s ezért milyen szokásokkal és életigényekkel alakult ki a szabad munkások osztálya.⁴⁴ Ellentétben tehát a többi áruval, a munkaerő értékmeghatározása egy történelmi és erkölcsi elemet is tartalmaz. De egy meghatározott országban, egy meghatározott időszakban a szükséges létfenntartási eszközök átlagos köre adott.

A munkaerő tulajdonosa halandó. Ahhoz tehát, hogy a piacon való megjelenése folytonos legyen — amint ezt a pénz folytonos tőkévé változása feltételezi —, a munkaerő eladójának meg kell örökítenie magát, „miként minden élő egyén megörökíti magát, nemzéssel”⁴⁵. Az elhasználódás és elhalálozás által a piacról elvont munkaerőket állandóan legalább ugyanannyi új munkaerőnek kell pótolnia. A munkaerő termeléséhez szükséges létfenntartási eszközök összege tehát magában foglalja az utánpótlásnak, azaz a munkások gyermekeinek létfenntartási eszközeit is, úgyhogy a sajátos árubirtokosok e fajtája az árupiacon megörökül.⁴⁶

Az általános emberi természet olyan módosításához, hogy az ember egy meghatározott munkaágban ügyességre és készségre tegyen szert, hogy fejlett és specifikus munkaerővé váljék, bizonyos képzés, illetve nevelés szükséges, s ez is nagyobb vagy kisebb összegű áruegyenértékbe kerül. Aszerint, hogy a munkaerőnek többé vagy kevésbé bonyolult jellege van, kiképzési költségei különbözők. Ezek a tanulási költségek tehát — amelyek a közönséges munkaerőnél elenyészően csekélyek — a munkaerő termelésére fordított értékek körébe kerülnek bele.

A munkaerő értéke meghatározott összegű létfenntartási eszköz értékévé

⁴⁴ V. ö. W. Th. Thornton: „Overpopulation and its Remedy”, London 1846.

⁴⁵ Petty.

⁴⁶ „Ennek” (a munkának) „természetes ára ... a létfenntartási cikkek és a kényelmi cikkek olyan mennyisége, amilyen az ország éghajlata és szokásai szerint szükséges ahhoz, hogy a munkás fennmaradjon és olyan családot nevelhessen fel, amely a piacon munka nem-csökkenő kínálatát biztosíthatja.” (R. Torrens: „An Essay on the external Corn Trade”, London 1815, 62. old.) A munka szó itt hibásan, munkaerő helyett áll.

oldódik fel. A munkaerő értéke ezért ezeknek a létfenntartási eszközöknek az értékével, azaz a termelésükhöz szükséges munkaidő nagyságával együtt szintén változik.

A létfenntartási eszközök egy részét, például az élelmiszereket, a tüzelőanyagot stb., naponta újra elfogyasztják, s ezeket naponta újra pótolni kell. Más létfenntartási eszközök, például a ruhák, a bútorok stb., hosszabb idő alatt használódnak el, s ezért csak nagyobb időközönként kell őket pótolni. Bizonyos fajta árukat naponta, másokat hetenként, negyedévenként stb. kell megvásárolni vagy megfizetni. De bármiképp oszlik is el a kiadások összege például egy év folyamán, az átlagbevételnek napról napra fedeznie kell a kiadásokat. Tegyük fel, hogy a munkaerő termeléséhez naponta szükséges áruk tömege = A , a hetenként szükségeseké = B , a negyedévenként szükségeseké = C stb., akkor ezeknek az áruknak napi átlaga =

$$= \frac{365A + 52B + 4C + \text{stb.}}{365}.$$

Tegyük fel, hogy ebben az átlagnapra szüksé-

ges árumennyiségben 6 óra társadalmi munka rejlett, akkor a munkaerőben naponta fél napi társadalmi átlagmunka tárgyasul, vagyis a munkaerő napi termeléséhez egy fél munkanapra van szükség. Ez a napi termeléséhez szükséges munkamennyiség a munkaerő napi értéke, azaz a naponta újratermelt munkaerő értéke. Ha fél napi társadalmi átlagmunka 3 shillingnyi aranytömegben, vagyis 1 tallérban testesül meg, akkor 1 tallér a munkaerő napi értékének megfelelő ár. Ha a munkaerő birtokosa munkaerejét napi 1 tallérért bocsátja áruba, akkor a munkaerő eladási ára egyenlő értékével, és, feltevésünk szerint, a pénz birtokos, aki tallérjait tőkévé áhítozik átváltoztatni, megfizeti ezt az értéket.

A munkaerő értékének végső, vagyis minimális határa azon árutömeg értéke, amelynek napi elfogyasztása nélkül a munkaerő hordozója, az ember, nem újíthatja meg életfolyamatát — tehát a fizikailag nélkülözhetetlen létfenntartási eszközök értéke. Ha a munkaerő ára erre a minimumra süllyed, akkor értéke alá süllyed, mert a munkaerő így csak elsatnyult formában maradhat fenn és fejlődhet. Minden áru értékét azonban az a munkaidő határozza meg, amely az áru normális minőségben való előállításához szükséges.

Szerfelett olcsó érzelgősség, ha valaki a munkaerő értékének ezt a dolog természetéből folyó meghatározását durvának találja és például Rossi módjára sopánkodik: „A munkaképességet (puissance de travail) megérteni, és közben elvonatkoztatni azoktól a létfenntartási eszközöktől, amelyekre a munkásoknak a termelési folyamat alatt szükségük van, annyit jelent, mint egy agyrémet (être de raison) megérteni. Aki munkát mond, aki munka-

képességet mond, egyúttal munkást és létfenntartási eszközöket, munkást és munkabért is mond.”⁴⁷ Aki munkaképességet mond, az nem mond munkát, mint ahogy az, aki emésztőképességet mond, nem emésztést mond. Az utóbbi folyamathoz tudvalevően más is kell, nemcsak jó gyomor. Aki munkaképességet mond, nem vonatkoztat el a fenntartásához szükséges létfenntartási eszközöktől. Sőt, a munkaképesség értékében éppen e létfenntartási eszközök értéke jut kifejezésre. De ez mit sem használ a munkásnak, ha munkaképességét nem sikerül eladnia, sőt akkor kegyetlen természeti szükségszerűségnek érzi azt, hogy munkaképessége termeléséhez szükség volt, és újratermeléséhez mindig újra szükség van meghatározott mennyiségű létfenntartási eszközre. Akkor majd felfedezi, akárcsak Sismondi: „A munkaképesség . . . semmi, ha nem sikerül eladni”⁴⁸.

E sajátos áru, a munkaerő, sajátos természetéből következik, hogy a vevő és az eladó közti szerződés megkötésével használati értéke valójában még nem ment át a vevő kezébe. Értéke, mint minden más árué, már meg volt határozva, mielőtt a forgalomba lépett, mert a munkaerő termelésére meghatározott mennyiségű társadalmi munkát fordítottak, használati értéke azonban csak az utólagos erőnyilvánításban áll. Az erő elidegenítése és valószínűségos megnyilvánulása, azaz használati értéként való létezése, időbelileg nem esnek tehát egybe. Olyan áruk esetében azonban⁴⁹, amelyeknél a használati értéknek az eladással történő formális elidegenítése és valószínűségos átengedése a vevőnek időbelileg nem esnek egybe, a vevő pénze többnyire mint fizetési eszköz funkcionál. Minden országban, amelyben tőkés termelési mód van, a munkaerőt csak akkor fizetik meg, amikor a vételi szerződésben megállapított időszakon át már funkcionált, például minden hét végén. A munkás ezért mindenütt előlegezi a tőkésnek munkaerejének használati értékét; megengedi, hogy a vevő elfogyassza az árut, mielőtt árát megfizette volna, ennél fogva mindenütt a munkás hitelez a tőkésnek. Hogy ez a hitelezés nem pusztán agyrem, ezt nemcsak az bizonyítja, hogy olykor-olykor, amikor a tőkés csődbe jut, elvész a hitelezett bér⁵⁰, hanem számos huzamo-

⁴⁷ Rossi: „Cours d'économie politique”, Brüsszel 1843, 370—371. old.

⁴⁸ Sismondi: „Nouveaux principes etc.”, I. köt. 113. old.

⁴⁹ „Minden munkát akkor fizetnek meg, amikor már befejezték.” („An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand etc.”, 104. old.) „A kereskedelmi hitelnek abban a pillanatban kellett kezdődnie, amikor a munkás, a termelés első mestere, megtakarításai révén tudott várni munkájának bérére a hét végéig, két hétig, egy hónapig, negyedévig stb.” (Ch. Ganih: „Des systèmes d'économie politique”, II. kiad., Párizs 1821, II. köt. 150. old.)

⁵⁰ „A munkás kölcsönadja iparkodását”, mondja Storch, de, teszi hozzá ravaszul, „nem kockáztat semmit”, kivéve, hogy „elveszíti a bérét . . . a munkás semmiféle anyagi dolgot nem ad át”. (Storch: „Cours d'économie politique”, Pétervár 1815, II. köt. 36—37. old.)

sabb ideig ható tényező is.⁵¹ Magának az árucserének a természetén azonban mit sem változtat az, hogy a pénz vásárlási vagy fizetési eszközként funkcionál-e. A munkaerő árát szerződésileg megállapították, ámbar csak utólag realizálják, éppúgy, mint egy ház bérleti díját. A munkaerőt eladták, bár csak utólag fizetik ki. De a viszony tiszta felfogása végett hasznos, ha egyelőre feltételezzük, hogy a munkaerő birtokosa mindenkor az eladással nyomban meg is kapja árujáért a szerződésben kikötött árat.

Most már tudjuk, mi és hogyan határozza meg azt az értéket, amelyet a

⁵¹ Egy példa. Londonban kétfajta pék van, „full priced”, aki a kenyeret teljes értékén, és „underseller”, aki ezen az értéken alul adja el. Az utóbbi osztályhoz tartozik a pékek több mint háromnegyede. (H. S. Tremenheere kormánybiztos jelentése: „Grievances complained of by the Journeymen Bakers etc.”, London 1862, XXXII. old.) Ezek az „undersellerek”, csaknem kivétel nélkül, olyan kenyeret árusítanak, amelyet timsó, szappan, hamuzsír, mész, derbyshire-i kőpor és hasonló kellemes, tápláló és egészséges tartozékok hozzákeverésével hamisítanak. (Lásd a fent idézett Kékkönyvet és a „Committee of 1855 on the Adulteration of Bread” jelentését, valamint dr. Hassall „Adulterations detected”-jét, II. kiad., London 1861.) Sir John Gordon az 1855. évi bizottság előtt kijelentette, hogy „a hamisítások következtében a szegény ember, aki napi két font kenyéren él, most valójában a tápanyagnak a negyedrészt sem kapja meg, nem beszélve az egészségére káros hatásokról”. Hogy „a munkásosztály igen nagy része”, ámbar jól értesült a hamisításokról, mégis elfogadja a timsót, a kőport stb., ennek okául Tremenheere (i. m. XLVIII. old.) megemlíti, hogy ezek a munkások „kénytelenek pékjüktől vagy a chandler’s shopból [szatócsboltból] olyan kenyeret elfogadni, amelyet ez adni óhajt”. Minthogy csak a munkahét végén fizetik őket, „a hét folyamán családjuk által elfogyasztott kenyeret is csak a hét végén fizethetik meg”, és — fűzi hozzá Tremenheere a tanúvallomásokat idézve — „közismert dolog, hogy az ilyen keverékből összeállított kenyeret külön az effajta vevők számára készítik”. (It is notorious that bread composed of those mixtures, is made expressly for sale in this manner.) „Számos angol” (és még több skót) „mezőgazdasági kerületben a munkabért kéthetenként, sőt havonként fizetik ki. E hosszú fizetési határidők miatt a mezőgazdasági munkásnak hitelre kell vásárolnia az árukat... Magasabb árakat kell fizetnie, és ténylegesen oda van kötve ahhoz a bolthoz, amely hitelez neki. Így például a wiltsi Horningshamben, ahol a béreket havonta fizetik, 2 shilling 4 pennybe kerül stone-ja annak a lisztnek, amelyet másutt 1 shilling 10 pennyért vehet meg.” („Sixth Report” on „Public Health” by „The Medical Officer of the Privy Council etc.”, 1864, 264. old.) „Paisley és Kilmarnock” (Nyugat-Skócia) „kézi kartonnyomó munkásai 1853-ban sztrájkjal kivívták azt, hogy a fizetési időközöket egy hónapról két hétre csökkentették.” („Reports of the Inspectors of Factories for 31st Oct. 1853”, 34. old.) Annak a hitelnek, amelyet a munkás a tőkésnek nyújt, további kedves fejlesztése sok angol szénbányavállalkozónak az a módszere, hogy a munkást csak a hónap végén fizetik ki, és hónap közben előlegeket kap a tőkéstől, sokszor áruban, amelyeket a piaci árnál magasabban kell megfizetnie (truck-rendszer). „A szénbányavállalkozók között általános szokás, hogy munkásaikat havonta egyszer fizetik és a közbülső hetek végén előleget adnak. Ezt az előleget a bolt” (ti. a tommy-shop, vagyis magának a vállalkozónak a szatócsüzlete) „nyújtja; az emberek az egyik oldalon felveszik és a másikon kiadják.” („Children’s Employment Commission, III. Rep.”, London 1864, 38. old., 192. sz.)

pénzbirtokos e sajátos áru, a munkaerő birtokosának fizet. A használati érték, amelyet a pénzbirtokos a csere útján kap, csak a valóságos elhasználásban, a munkaerő elfogyasztásának folyamatában mutatkozik meg. Mindazokat a dolgokat, amelyek e folyamathoz szükségesek, a nyersanyagot stb., a pénzbirtokos az árupiacon megveszi és teljes árat fizet értük. A munkaerő elfogyasztásának a folyamata egyúttal áru és értéktöbblet termelésének a folyamata. [A munkaerő elfogyasztása, akárcsak minden egyéb áru elfogyasztása, a piacon kívül, vagyis a forgalom területén kívül megy végbe. Ezért a pénz birtokosával és a munkaerő birtokosával együtt elhagyjuk ezt a lármás, a felszínen levő és bárki szeme előtt nyitva álló területet, és elkísérjük őket a termelés rejtett műhelyébe, melynek bejáratánál ez olvasható: No admittance except on business.* Itt majd nemcsak az tűnik ki, hogyan termel a tőke, hanem az is, hogyan termelik őt magát, a tőkét. Végre le kell lepleződni a többletcsinálás titkának.

A forgalom, vagyis az árucseré területe, amelynek korlátai között a munkaerő vétele és eladása mozog, valóban igazi paradicsoma volt a velünk született emberi jogoknak. Itt kizárólag Szabadság, Egyenlőség, Tulajdon és Bentham uralkodik. Szabadság! Hiszen egy áru, például a munkaerő vevőjét és eladóját csak szabad akaratok határozza meg. Mint szabad, jogilag egyenrangú személyek szerződnek egymással. A szerződés az a végeredmény, amelyben akaratok közös jogi kifejezést ad magának. Egyenlőség! Hiszen csak mint árubirtokosok vonatkoznak egymásra, és egyenértéket cserélnek egyenértékért. Tulajdon! Hiszen mindegyikük csak a magáéval rendelkezik. Bentham! Hiszen mindegyikük csak magával törődik. Az egyetlen hatalom, amely őket össze- és viszonyba hozza, önhasznuk, külön előnyük, magánérdekük hatalma. És éppen mert mindenki csak magával törődik, és senki sem törődik a másikkal, a dolgok előre megállapított harmóniája folytán vagy egy egyetemes ravaszágú gondviselés irányítása következtében valamennyien csak a kölcsönös előny, a közhaszn, a közérdek művét teljesítik be.

Amidőn elhagyjuk az egyszerű forgalom, vagyis az árucseré területét, ahonnan a szokvány szabadkereskedő [Freihändler vulgaris] a tőke és a bér-munka társadalmára vonatkozó nézeteit, fogalmait és ítéletének mércéjét meríti, a dramatis personae [szereplő személyek] fiziognómiája úgy látszik már némileg megváltozik. Az egykori pénzbirtokos mint tőkés az élen halad, a munkaerő birtokosa követi mint az ő munkása; az egyik jelentőség-teljesen mosolyog és telve van ügybuzgósággal, a másik bátortalan, kellel-ten, mint olyasvalaki, aki saját bőrét vitte a vásárra és most nem várhat egyebet, mint a — kicserzést.

része állandóan forog. Hogy e felgyülemelés egy része szándékosan pénztőke képzésére irányul-e, a dolgon mit sem változtat.

Itt figyelmen kívül hagytuk a forgalomnak azokat a kalandjait, amelyek következtében egyik tőkés megkaparintja a másik értéktöbbletnek, sőt tőkének egy darabját és ilymódon mind pénztőke, mind termelőtőke egyoldalú felhalmozása és centralizációja következik be. Így például előfordulhat, hogy a zsákmányolt értéktöbblet egy része, amelyet *A* pénztőkeként felhalmoz, *B* értéktöbbletnek a darabja, amely nem áramlik hozzá vissza.

A társadalmi ösztőke újratermelése és forgalma

Tizennyolcadik fejezet³⁴

Bevezetés

I. A vizsgálat tárgya

A tőke közvetlen termelési folyamata a tőke munka- és értékesítési folyamata, az a folyamat, amelynek eredménye az árutermék, meghatározó indítéka pedig az értéktöbblet termelése.

A tőke újratermelési folyamata éppúgy felöleli ezt a közvetlen termelési folyamatot, mint a tulajdonképpeni forgalmi folyamat mindkét fázisát, azaz felöleli az egész körforgást, amely mint periodikus – vagyis meghatározott periódusokban mindig ismétlődő – folyamat a tőke megtérülését alkotja.

Akár a $P \dots P'$, akár a $T \dots T$ formában vizsgáljuk mármost a körforgást, a közvetlen termelési folyamat, T , mindig csak egyik tagja ennek a körforgásnak. Az egyik formában úgy jelenik meg, mint a forgalmi folyamat közvetítése, a másik formában a forgalmi folyamat jelenik meg a termelési folyamat közvetítéseként. A termelési folyamat állandó megújulása, a tőkének termelőtőkeként való folytonos újramegjelenése mindkét formában feltételezi a tőke átváltozásait a forgalmi folyamatban. Másrészt az állandóan megújult termelési folyamat feltétele azoknak az átváltozásoknak, amelyeken a tőke a forgalom területén mindig újra és újra keresztülmegy, feltétele annak, hogy váltakozva mint pénztőke és mint árutőke jelenik meg.

Az egyes tőke azonban csak önállósult, úgyszólván egyéni étellel megajándékozott töredéke a társadalmi ösztőkének, mint ahogy az egyes tőkés csak egyéni eleme a tőkésosztálynak. A társadalmi tőke mozgása önállósult töredékei mozgásainak, az egyéni tőkék megtérüléseinek összességéből áll. Mint ahogy az egyes áru metamorfózisa része az áruvilág metamorfózis-

³⁴ A II. kéziratból.

sorának — az áruforgalomnak —, ugyanúgy az egyéni tőke metamorfózisa, a megtérülése, része a társadalmi tőke körforgásának.

Ez az összefolyamat magában foglalja mind a termelő fogyasztást (a közvetlen termelési folyamatot) az ezt közvetítő formaváltozásokkal (anyagi szempontból tekintve cserékkel), mind az egyéni fogyasztást az ezt közvetítő formaváltozásokkal, vagyis cserékkel. Magában foglalja egyrészt a változó tőke átváltását munkaerőre és ezért a munkaerő bekebelezését a tőkés termelési folyamatba. Itt a munkás úgy lép fel, mint árujának, a munkaerőnek eladója, a tőkés pedig mint vevője. Másrészt azonban az áruk eladása magában foglalja az áruk megvásárlását a munkásosztály által, tehát a munkásosztály egyéni fogyasztását. A munkásosztály itt mint vevő lép fel, a tőkés pedig mint akik eladják az árut a munkásoknak.

Az árutőke forgalma magában foglalja az értéktöbblet forgalmát, tehát azokat a vételeket és eladásokat is, amelyek révén a tőkés egyéni fogyasztását, az értéktöbblet fogyasztását közvetítik.

Az egyéni tőkék körforgása társadalmi tőkévé összefogva, vagyis összességükben tekintve, nemcsak a tőke forgalmát foglalja tehát magában, hanem az általános áruforgalmat is. Az utóbbi eredetileg csak két alkotórészből állhat: 1. a tőke saját körforgásából és 2. az egyéni fogyasztásra kerülő áruk körforgásából, tehát azoknak az áruknek a körforgásából, amelyekre a munkás a bérét, a tőkés pedig az értéktöbbletét (vagy értéktöbbletének egy részét) kiadja. Persze a tőke körforgása az értéktöbblet forgalmát is magában foglalja, amennyiben az értéktöbblet része az árutőkének, és ugyancsak magában foglalja a változó tőke átválttatását munkaerővé, a munkabér fizetését. De ennek az értéktöbbletnek és munkabérnek árukra való kiadása nem része a tőkeforgalomnak, habár legalábbis a munkabér kiadása feltételezi ezt a forgalmat.

Az I. könyvben a tőkés termelési folyamatot mint különálló műveletet és mint újratermelési folyamatot elemeztük: elemeztük az értéktöbblet termelését és magának a tőkének a termelését. Azt a forma- és anyagcserét, amelyen a tőke a forgalom területén keresztül megy, feltételeztük, s nem időztünk itt tovább. Feltételeztük tehát, hogy a tőkés egyrészt értékén adja el a terméket, másrészt a forgalom területén megtalálja a tárgyi termelési eszközöket ahhoz, hogy a folyamatot újból megkezdje, vagyis megszakítás nélkül továbbfolytassa. A forgalom területén végbemenő műveletek közül ott csak a munkaerő vételével és eladásával kellett foglalkoznunk, mint a tőkés termelés alapfeltételével.

E II. könyv első szakaszában megvizsgáltuk a különböző formákat, amelyeket a tőke a körforgása folyamán felölt, valamint magának e körforgásnak

a különböző formáit. Az I. könyvben vizsgált munkaidőhöz most a forgalmi idő csatlakozik.

A második szakaszban a körforgást mint periodikus folyamatot, azaz mint megtérülést vettük szemügyre. Egyrészt megmutattuk, hogy a tőke különböző alkotórészei (álló és forgó része) a formák körforgását különböző időtartamok alatt és különböző módon végzik el; másrészt megvizsgáltuk azokat a körülményeket, amelyek a munkaperiódus és a forgalmi periódus különböző hosszát okozzák. Megmutatkozott, hogy a körforgási periódus és e periódus alkotórészeinek különböző aránya hatással van mind magának a termelési folyamatnak a terjedelmére, mind az értéktöbblet évi rátájára. Valójában az első szakaszban főleg azokat az egymást követő formákat vizsgáltuk, amelyeket a tőke a körforgása folyamán állandóan felölt és levett, a második szakaszban viszont azt vettük szemügyre, hogy a formáknak ebben a folyásában és egymásutánjában az adott nagyságú tőke hogyan oszlik meg egyidejűleg, habár változó terjedelemben, a különböző formákra: termelőtőkére, pénztőkére és árutőkére, úgyhogy ezek nemcsak felváltják egymást, hanem a teljes tőkeérték különböző részei e különböző állapotokban állandóan egymás mellett vannak meg és funkcionálnak. Főként a pénztőke jelentkezett olyan sajátosságokkal, amely az I. könyvben nem mutatkozott meg. Meghatározott törvényekre bukkantunk, amelyek szerint valamely adott tőkének a megtérülés feltételeitől függően különböző nagyságú alkotórészeit állandóan pénztőke formájában kell előlegezni és megújítani ahhoz, hogy adott terjedelmű termelőtőkét állandóan funkcióban tartsanak.

De mind az első, mind a második szakaszban mindig csak az egyéni tőké-ről, a társadalmi tőke önállósult részének mozgásáról volt szó.

Az egyéni tőkék körforgásai azonban összefonódnak, előfeltételezik egymást és feltételei egymásnak, s éppen ebben az összefonódásban alkotják a társadalmi ösztőke mozgását. Mint ahogy az egyszerű áruforgalomnál egy áru összmetamorfózisa az áruvilág metamorfózissorának részeként jelent meg, úgy most az egyéni tőke metamorfózisa a társadalmi tőke metamorfózissorának részeként. Az egyszerű áruforgalom azonban korántsem foglalta szükségképpen magában a tőke forgalmát — mert nem-tőkés termelés alapzatán is végbemehet —, ezzel szemben, mint már megjegyeztük, a társadalmi ösztőke körforgása magában foglalja az egyes tőke körforgásába nem tartozó áruforgalmat is, vagyis azoknak az áruknek a forgalmát, amelyek nem tőkék.

Most az egyéni tőkéknek mint a társadalmi ösztőke alkotórészeinek a forgalmi folyamatát (amely összességében az újratermelési folyamat formája), tehát e társadalmi ösztőke forgalmi folyamatát kell megvizsgálnunk

az állandó és a változó tőkeérték különbségét nem választják világosan el az álló- és a forgótőke közötti különbségtől.

John Stuart Mill is megismétli szokott fontoskodásával azt a tantételt, amelyet A. Smith hagyott örökül utódaira.

Eredmény: Smith gondolatzavara mind a mai napig tovább él és dogmája ortodox hittétele a politikai gazdaságtannak.

Huszdik fejezet

Egyszerű újratermelés

I. A kérdés feltevése

Ha a társadalmi tőke évi funkcióját⁴² – tehát az ösztőke funkcióját, amelynek az egyéni tőkék csak töredékei, s e töredékek mozgása egyrészt az ő egyéni mozgásuk, másrészt egyúttal szerves tagja az ösztőke mozgásának – eredményében vizsgáljuk, vagyis a társadalom által az év folyamán előállított áruterméket vesszük szemügyre, akkor ki kell tűnnie, hogyan megy végbe a társadalmi tőke újratermelési folyamata, milyen vonások különböztetik meg ezt az újratermelési folyamatot az egyéni tőke újratermelési folyamatától, és mely vonásai közösek a kettőnek. Az évi termék magában foglalja a társadalmi terméknek mind a tőkét pótló részeit – a társadalmi újratermelést –, mind a fogyasztási alapba kerülő részeket, amelyeket a munkások és a tőkésék elfogyasztanak, tehát magában foglalja mind a termelő, mind az egyéni fogyasztást. Az újratermelés szintúgy magában foglalja a tőkésosztály és a munkásosztály újratermelését (azaz fenntartását), ezért az egész termelési folyamat tőkés jellegének újratermelését is.

Nyilvánvalóan az $A' - \begin{cases} P-A \dots T \dots A' \\ p-a \end{cases}$ forgalmi figurát kell elemeznünk,

márpedig ebben a fogyasztás szükségképpen szerepet játszik; mert az $A' = A + a$ kiindulópont, az árutőke, tartalmazza mind az állandó és a változó tőkeértéket, mind az értéktöbbletet. Mozgása ezért felöleli mind az egyéni fogyasztást, mind a termelő fogyasztást. A $P-A \dots T \dots A' - P'$ és $T \dots A' - P' - A \dots T$ körforgásokban a kiinduló- és végpont a tőke mozgása: amely magában foglalja ugyan a fogyasztást is, mert az árut, a terméket el kell adni. Ha azonban ezt megtörténtnek előfeltételezzük, akkor az egyes tőke mozgása szempontjából közömbös, hogy ezzel az áruval a továbbiakban mi lesz. Az $A' \dots A'$ mozgásnál viszont a társadalmi újratermelés

⁴² A II. kéziratból.

feltételei éppen onnan ismerhetők fel, hogy ki kell mutatni, mi lesz ezen A' össztermék mindegyik érték részével. Az újratermelési össz folyamat itt éppúgy magában foglalja a forgalom által közvetített fogyasztási folyamatot, mint magát a tőke újratermelési folyamatát.

Az előttünk álló cél megkívánja, hogy az újratermelési folyamatot A' egyes alkotórészeinek mind értékbeni, mind természetbeni pótlása szempontjából vizsgáljuk. Most már nem elégedhetünk meg, mint az egyes tőke termékértékének elemzésénél, azzal az *előfeltételezéssel*, hogy az egyes tőkés a tőkéje alkotórészeit áruterméke eladása útján először átválthatja pénzre, s azután a termelési elemeknek az árupiacon való újramegvásárlása útján visszaváltoztathatja termelőtőkévé. Ezek a termelési elemek, amennyiben tárgyi természetűek, éppúgy alkotórészei a társadalmi tőkének, mint az egyéni késztermék, amely velük kicserélődik és általuk pótlódik. Másrészt a társadalmi árutermék ama részének mozgása, amelyet a munkás a munkabérének, a tőkés pedig az értéktöbbletnek az elköltésével elfogyaszt, nemcsak szerves tagja az össztermék mozgásának, hanem összefonódik az egyéni tőkék mozgásával és ezért lefolyását nem lehet úgy megmagyarázni, hogy egyszerűen előfeltételezzük.

A közvetlenül előttünk álló kérdés a következő: Hogyan pótolják a termelésben elfogyasztott *tőkét* értéke szerint az évi termékből, és e pótlás mozgása hogyan fonódik össze az értéktöbbletnek a tőkés és a munkabérnek a munkások által történő elfogyasztásával? Egyelőre tehát az egyszerű újratermelésről van szó. Feltételezzük továbbá nemcsak azt, hogy a termékek értékükön cserélődnek, hanem azt is, hogy a termelőtőke alkotórészeiben nem megy végbe értékforradalom. Egyébként amennyiben az árak eltérnek az értékektől, ez a körülmény nem lehet befolyással a társadalmi tőke mozgására. Egészében véve továbbra is ugyanazok a terméktömegek cserélődnek ki, noha az egyes tőkésnek ebben olyan értékarányokban vennének részt, amelyek már nem lennének arányosak előlegeikkel és a mindegyikük által külön-külön termelt értéktöbblettömegekkel. Ami pedig az értékforradalmakat illeti, ezek semmit nem változtatnak az évi össztermék értékalkotórészei közötti arányokon, ha általánosak és egyenletesen oszlanak el. Ha viszont részlegesek és nem egyenletesen oszlanak el, zavarokat okoznak, amelyek, *először*, mint ilyenek csak akkor érthetők meg, ha változatlan értékviszonyoktól való *eltérésnek* tekintjük őket; *másodszor* azonban, ha be van bizonyítva az a törvény, hogy az évi termék egy érték része állandó, egy másik pedig változó tőkét pótol, akkor akár az állandó, akár a változó tőke értékében bekövetkező forradalom ezen a törvényen mit sem változtatna. Ez a forradalom csak az egyik vagy másik minőségben funkcionáló

értékrészek viszonylagos nagyságát változtatná meg, mert az eredeti értékek helyébe más értékek lépnének.

Amíg a tőke értéktermelését és termékértékét úgy vizsgáltuk, hogy egyéni tőkéről van szó, addig az árutermék természetbeni formája, például hogy gépekből, gabonából vagy tükrökből áll-e, az elemzés szempontjából teljesen közömbös volt. Ezt mindig csak példának vettük, és bármely tetszőleges termelési ág egyaránt szolgálhatott példának. Magával a közvetlen termelési folyamattal volt dolgunk, amely minden ponton valamely egyéni tőke folyamataként jelentkezik. Amennyiben a tőke újratermelésével foglalkoztunk, elegendő volt feltételezni azt, hogy az árutermék tőkeértéket megtestesítő része a forgalom területén megtalálja az alkalmat, hogy visszaváltozzék termelési elemeivé és ennélfogva a maga termelőtőke-alakjává; mint ahogy elegendő volt feltételezni, hogy a munkás és a tőkés készentalálják a piacon azokat az árukat, amelyekre a munkabért és az értéktöbbletet kiadják. Az ábrázolásnak ez a csak formális módja a társadalmi ösztökének és termékértékének vizsgálatánál már nem elegendő. A termékérték egy részének visszaváltoztatása tőkévé, másik részének bekerülése a tőkés- és a munkásosztály egyéni fogyasztásába olyan mozgás, amely magában az ösztöke eredményét alkotó termékértékben megy végbe; s ez a mozgás nemcsak érték-pótlás, hanem anyagpótlás is s ezért feltétele nemcsak a társadalmi termék érték-alkotórészeinek kölcsönös aránya, hanem e részek használati értéke, anyagi alakja is.

A változatlan méretekben való egyszerű újratermelés⁴³ absztrakcióként jelenik meg annyiban, hogy egyrészt tőkés bázison furcsa feltevés, hogy semmiféle felhalmozás, illetve bővített újratermelés nem történik, másrészt a viszonyok, amelyek között termelnek, különböző években nem maradnak abszolúte ugyanazok (márpedig ezt előfeltételezzük). Az előfeltételezés az, hogy egy adott értékű társadalmi tőke mint az előző évben, úgy a mostaniban is megint ugyanolyan tömegű áruértéket szolgáltat és ugyanolyan mennyiségű szükségletet elégít ki, habár az áruk formái az újratermelési folyamatban változhatnak. Mégis, ha felhalmozás megy végbe, akkor az egyszerű újratermelés ennek mindig része, tehát önmagában is vizsgálható, és reális tényezője a felhalmozásnak. Az évi termék értéke csökkenhet, noha a használati értékek tömege változatlan; az érték ugyanaz maradhat, noha a használati értékek tömege csökken; az újratermelt használati értékek értéktömege és tömege egyidejűleg csökkenhet. Mindez oda vezet, hogy az újratermelés vagy kedvezőbb, vagy rosszabb körülmények között megy végbe, mint

⁴³ A VIII. kéziratból.

azelőtt, s az utóbbi eset következménye nem teljes — hiányos — újratermelés lehet. De mindez az újratermelés különböző elemeinek csak a mennyiségi oldalát érintheti, nem pedig azt a szerepet, amelyet ezek az elemek mint újratermelő tőke vagy mint újratermelt jövedelem az össz folyamatban játszanak.

II. A társadalmi termelés két osztálya⁴⁴

A társadalom összterméke, tehát össztermelése is két nagy osztályra oszlik:

I. *Termelési eszközökre*, olyan árukra, amelyek formájuk révén bele kell hogy kerüljenek, vagy legalábbis belekerülhetnek a termelő fogyasztásba.

II. *Fogyasztási eszközökre*, olyan árukra, amelyek formájuk révén a tőkésosztály és a munkásosztály egyéni fogyasztásába kerülnek bele.

Ezen osztályok mindegyikében az odatartozó valamennyi különböző termelési ág egyetlen nagy termelési ágat alkot, az egyik csoport a termelési eszközök, a másik a fogyasztási eszközök ágát. A két termelési ág mindegyikében alkalmazott ösztöke a társadalmi tőke egy-egy különös nagy osztályát alkotja.

Mindkét osztályban a tőke két alkotórészre oszlik:

1. *Változó tőkére*. Ez, *értékét* tekintve, az ebben a termelési ágban alkalmazott társadalmi munkaerő értékével, tehát az érte kifizetett munkabérek összegével egyenlő. Anyagát tekintve magából a ténykedő munkaerőből, azaz az ezen tőkeérték által mozgásba hozott eleven munkából áll.

2. *Állandó tőkére*, vagyis az ebben az ágban termelésre felhasznált összes termelési eszközök értékére. Ezek viszont ismét feloszlanak *állótőkére*: gépek, munkaszerszámok, épületek, igásállatok stb.; és *forgó* állandó tőkére; termelési anyagok, például nyers- és segédanyagok, félgyártmányok stb.

A két osztály mindegyikében e tőke segítségével előállított évi össztermék értéke feloszlik egy olyan értékészre, amely a termelésben elfogyasztott és értékét tekintve a termékre csak átvitt c állandó tőkét képviseli, és az évi összmunka által hozzátett értékészre. Ez az utóbbi ismét feloszlik az előlegezett v változó tőke pótlására és az ezen felüli többletre, amely az m érték-többletet alkotja. Akárcsak minden egyes áru értéke, mindegyik osztály évi össztermékének értéke is $c+v+m$ -re oszlik.

A c értékész, amely a termelésben *elfogyasztott* állandó tőkét képviseli, nem vág egybe a termelésben *alkalmazott* állandó tőke értékével. A terme-

lési anyagokat teljesen elfogyasztották ugyan, s értéküket ezért teljesen átvitték a termékre. Az alkalmazott *állótőkének* azonban csak egy részét fogyasztották el teljesen, ezért csak ennek a résznek az értékét vitték át a termékre. Az állótőke másik része, gépek, épületek stb. továbbra is létezik és funkcionál, habár az évi kopás következtében csökkent értékben. Az állótőkének ez a továbbfunkcionáló része nem létezik számunkra, amikor a termékértéket vizsgáljuk. A tőkeértéknek olyan része ez, amely ettől az újonnan termelt áruértéktől függetlenül, mellette van meg. Ez már az egyes tőke termékértékének vizsgálatánál megmutatkozott (I. könyv, 6. fej. 192. [191–192.] old.). Itt azonban egyelőre el kell vonatkoztatnunk az ott alkalmazott ábrázolási módtól. Az egyes tőke termékértékének vizsgálatánál láttuk, hogy az állótőkétől a kopás révén elvont érték átvivődik a kopási idő alatt előállított árutermékre, függetlenül attól, hogy ez idő alatt ennek az állótőkének egy részét in natura [természetben] pótolják-e ebből az átvitt értékből, avagy sem. Itt viszont, a társadalmi összterméknek és értékének vizsgálatánál, legalábbis egyelőre kénytelenek vagyunk elvonatkoztatni az állótőke kopása révén az év folyamán az évi termékre átvitt értékészről, amennyiben ezt az állótőkét az év folyamán in natura nem pótolták. E fejezet egy későbbi szakaszában külön tárgyaljuk majd ezt a kérdést.

Az egyszerű újratermelést a következő séma alapján vizsgáljuk, amelyben c = állandó tőke, v = változó tőke, m = érték-többlet, és az értékesítési arány, $\frac{m}{v}$ feltételezésünk szerint 100% . A számok jelenthetnek millió márkát, frankot vagy font sterlinget.

I. Termelési eszközök termelése:

$$\text{Tőke} \dots\dots\dots 4000_c + 1000_v = 5000.$$

$$\text{Áruteremék} \dots\dots\dots 4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000,$$

ami termelési eszközökben létezik.

II. Fogyasztási eszközök termelése:

$$\text{Tőke} \dots\dots\dots 2000_c + 500_v = 2500.$$

$$\text{Áruteremék} \dots\dots\dots 2000_c + 500_v + 500_m = 3000,$$

ami fogyasztási eszközökben létezik.

Összesítve, az évi összárutermék:

$$\text{I. } 4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000 \text{ termelési eszköz,}$$

$$\text{II. } 2000_c + 500_v + 500_m = 3000 \text{ fogyasztási eszköz.}$$

⁴⁴ Lényegében a II. kéziratból. A séma a VIII. kéziratból.

Összérték = 9000, s ebből az előfeltételezés szerint a természetbeni formájában továbbfunkcionáló állótöke ki van rekesztve.

Ha mármint megvizsgáljuk azokat a csereműveleteket, amelyek az egyszerű újratermelés alapzatán – ahol tehát az egész értéktöbbletet nem-termelő módon fogyasztják el – szükségesek, s közben az ezeket közvetítő pénzforgalmat egyelőre figyelmen kívül hagyjuk, akkor eleve három nagy támpontot kapunk.

1. Az 500_v -t, a II. osztály munkásainak munkabérét, és az 500_m -et, ezen osztály tőkéseinek értéktöbbletét fogyasztási eszközökre kell kiadni. De értékük létezik abban az 1000 értékű fogyasztási eszközben, amely a II. osztály tőkéseinek kezében az általuk előlegezett 500_v -t pótolja és az 500_m -et képviseli. A II. osztály munkabérét és értéktöbbletét tehát a II. osztályon belül ezen osztály termékeire váltják át. Ezzel az össztermékből eltűnik $(500_v + 500_m) II = 1000$ fogyasztási eszköz.

2. Az I. osztály $1000_v + 1000_m$ -jét ugyancsak fogyasztási eszközökre, tehát a II. osztály termékére kell kiadni. Ki kell tehát cserélni az e termékből még fennmaradó, vele egyenlő összegű 2000_c állandó tőkerészre. Ennek ellenében a II. osztály egyenlő összeget kap termelési eszközökben, az I. osztály termékét, amelyben az I. osztály $(1000_v + 1000_m)$ -jének értéke megtestesül. Ezzel a számításból eltűnik $2000 II_c$ és $(1000_v + 1000_m) I$.

3. Marad még $4000 I_c$. Ez olyan termelési eszközökből áll, amelyek csak az I. osztályban használhatók el, ezen osztály elfogyasztott állandó tőkéjének pótlására szolgálnak, s ezért éppúgy elintéződnek az I. osztály egyes tőkésai közötti kölcsönös csere révén, mint az $(500_v + 500_m) II$ a II. osztály munkásai és tőkésai közötti, illetve egyes tőkésai közötti csere révén.

Egyelőre ennyit a következők jobb megértéséhez.

III. A két osztály közötti csere: $I_{(v+m)}$ átváltása II_c -re⁴⁵

Kezdjük a két osztály közötti nagy cserével. $(1000_v + 1000_m) I$ – mely értékek termelőik kezén termelési eszközök természetbeni formájában vannak meg, kicserélődnek $2000 II_c$ -re, olyan értékekre, amelyeknek természetbeni formája fogyasztási eszköz. A II. tőkésosztály ezáltal állandó tőkéjét, = 2000, fogyasztási eszközök formájából ismét átváltotta fogyasztási eszközök termelési eszközeinek formájára, olyan formára, amelyben ez a töke újra a munkafolyamat tényezőjeként és az értékesítés szempontjából állandó tőkeértékként funkcionálhat. Másrészt ezáltal az I. osztály munkaerejének egyen-

⁴⁵ Innen ismét a VIII. kézirat.

értéke ($1000 I_v$) és az I. osztály tőkéseinek értéktöbblete ($1000 I_m$) fogyasztási eszközökben realizálódott; mind a kettő abból a természetbeni formájából, hogy termelési eszköz, átváltódott olyan természetbeni formára, amelyben mint jövedelem elfogyasztható.

Ez a kölcsönös átváltás azonban pénzforgalom révén valósul meg, amely egyfelől közvetíti, másfelől megértését megnehezíti, de döntő fontosságú, mert a változó tőkerésznek mindig újra pénzformában kell fellépnie, pénztőkeként, amely pénzformából munkaerőre váltódik át. A változó tőkét valamennyi, a társadalom egész felületén egyidejűleg egymás mellett üzött termelési ágban, akár az I., akár a II. kategóriába tartoznak ezek, pénzformában kell előlegezni. A tőkés megveszi a munkaerőt, mielőtt az a termelési folyamatba belépne, de csak a megállapodott időpontokban fizeti, miután kifejtése használati érték termelésében már megtörtént. Akárcsak a termék többi érték része, az a rész is a tőkésé, amely csak a munkaerő fizetésére kiadott pénz egyenértéke, a terméknek a változó tőkeértéket képviselő érték része. Magában ebben az érték részben a munkás már megadta a tőkésnek munkabére egyenértékét. A tőkés számára azonban árujának pénzzé való visszaváltoztatása, eladása állítja helyre változó tőkéjét mint pénztőkét, amelyet újra munkaerő vásárlására előlegezhet.

Az I. osztályban tehát az ösztökés 1000 £ -et (a £ -gel csak azt kívánom jelezni, hogy ez pénzformában levő érték) = 1000_v -t fizetett a munkásoknak az I. termék, vagyis az általuk termelt termelési eszközök v részként már létező érték része fejében. A munkások ezért az 1000 £ -ért ugyanilyen értékben fogyasztási eszközöket vásárolnak a II. osztály tőkésaitól, s ily módon a II. osztály állandó tőkéjének felét pénzzé változtatják; a II. osztály tőkésai viszont ezért az 1000 £ -ért 1000 értékű termelési eszközt vásárolnak az I. osztály tőkésaitól; ezáltal az utóbbiak számára a változó tőkeérték, = 1000_v , amely termékük részeként termelési eszközök természetbeni formájában volt meg, ismét pénzzé változott át és most az I. osztály tőkéseinek kezében újra pénztőkeként funkcionálhat, amelyet munkaerőre, tehát a termelőtőke leglényegesebb elemére váltanak át. Ily módon e tőkések változó tőkéje pénzformában visszaáramlik hozzájuk, annak következtében, hogy árutőkéjük egy részét realizálták.

Ami pedig azt a pénzt illeti, amely az I. árutőke m részének a II. állandó tőkerész másik fele ellenében történő cseréjéhez szükséges, ezt különböző módon előlegezhetik. A valóságban ez a forgalom mindkét kategória egyéni tőkéseinek számtalan egyes vételét és eladását foglalja magában, de a pénznek minden körülmények között ezektől a tőkésektől kell származnia, mert a munkások által forgalomba dobott pénztömegegél már elszámoltunk. Hol

a II. kategória egyik tőkése vásárol termelési eszközöket a termelőtőkéje mellett meglévő pénztőkéjéből az I. kategória tőkéseitől, hol fordítva, az I. kategória tőkése vesz fogyasztási eszközöket a személyes kiadásra, nem pedig tőkekiadásra szánt pénzalapjából a II. kategória tőkéseitől. Mint már fentebb az I. és II. szakaszban kimutattuk, előfeltételeznünk kell, hogy a tőkés kezében a termelőtőke mellett minden körülmények között vannak bizonyos pénzkészletek, akár tőkeelőlegzésre, akár jövedelem elköltésére. Tegyük fel – az arány itt célunk szempontjából teljesen közömbös –, hogy a pénz felét a II. osztály tőkései előlegezik állandó tőkéjüket pótló termelési eszközök vásárlására, a másik felét az I. osztály tőkései adják ki fogyasztásra. Akkor a II. osztály 500 £-et előleg, ezen az I. osztálytól termelési eszközöket vásárol, és ezáltal (az I. osztály munkásaitól származó előbbi 1000 £-gel együtt) állandó tőkéje $\frac{3}{4}$ -ét in natura pótolta; az I. osztály az így kapott 500 £-en fogyasztási eszközöket vesz a II. osztálytól és ezáltal árutőkéje m -ből álló részének felét illetően elvégezte az $a-p-a$ forgalmat, ezt a terméket fogyasztási alapon realizálta. E második folyamat révén az 500 £ visszatér a II. osztály kezébe, mint olyan pénztőke, amellyel termelőtőkéje mellett rendelkezik. Másrészt az I. osztály, árutőkéjének még termékként nála tároló m része felére alapozva – mielőtt ezt eladta volna –, előre 500 £ pénzt ad ki arra, hogy fogyasztási eszközöket vásároljon a II. osztálytól. Ugyanezzel az 500 £-gel a II. osztály termelési eszközöket vásárol az I. osztálytól, s ezáltal egész állandó tőkéjét ($1000+500+500=2000$) in natura pótolta, az I. osztály pedig egész értéktöbbletét fogyasztási eszközökben realizálta. Egészben véve 4000 £ összegű áru cseréje bonyolódott volna le 2000 £ pénzforgalommal, mely utóbbi csak azért ilyen nagy, mert úgy ábrázoltuk a folyamatot, mintha az évi össztermék néhány nagy tételben egyszerre került volna cserére. Itt csak az a fontos, hogy a II. osztály nem csupán a fogyasztási eszközök formájában újratermelt állandó tőkéjét váltotta át ismét termelési eszközökre, hanem ezenkívül visszatért hozzá az az 500 £ is, amelyet termelési eszközök vásárlására a forgalomnak előlegezett; s hogy ugyanígy az I. osztálynak nemcsak az általa termelési eszközök formájában újratermelt változó tőkéje van meg ismét pénzforgalomban, mint pénztőke, amely újra közvetlenül munkaerőre váltható át, hanem ezenkívül visszaáramlik hozzá az az 500 £ is, amelyet – mielőtt tőkéje értéktöbblet-részét eladta volna – előre fogyasztási eszközök vásárlására költött. Ez az 500 £ azonban nem a megtörtént elköltés folytán áramlik vissza hozzá, hanem annak folytán, hogy utána eladja árutermékének azt a részét, amely a fele értéktöbbletének hordozója.

Mindkét esetben nemcsak a II. osztály állandó tőkéjét váltják át megint

termékformából termelési eszközök természetbeni formájába, s csakis ebben funkcionálhat tőkeként; s ugyanígy nemcsak az I. osztály változó tőkerészét váltják át pénzforgalomban, az I. osztály termelési eszközeinek értéktöbblet-részét pedig fogyasztásra alkalmas, jövedelemként elfogyasztható formára. Hanem ezenkívül a II. osztályhoz visszaáramlik az az 500 £ pénztőke, amelyet termelési eszközök vásárlására előlegezett, mielőtt az állandó tőke megfelelő, ezt kompenzáló értékrészét – amely fogyasztási eszközök formájában van meg – eladta volna; továbbá az I. osztályhoz visszaáramlik a fogyasztási eszközök vásárlására anticipando [előre] kiadott 500 £. Ha a II. osztályhoz visszaáramlik az áruterméke állandó részének számlájára előlegezett pénz, az I. osztályhoz pedig az áruterméke egyik értéktöbblet-részének számlájára előlegezett pénz, akkor ez csak azért következik be, mert a tőkés egyik osztálya a II. áruformában létező állandó tőkén kívül, a másik osztálya pedig az I. áruformában létező értéktöbbleten kívül még 500–500 £ pénzt dobott forgalomba. Végül soron hiánytalanul kifizették egymást megfelelő áruegyenértékeik kicserélése révén. Az a pénz, amelyet áruik értékösszegén felül ennek az árucserének az eszközöként forgalomba dobtak, visszatért mindegyikükhöz a forgalomból, annak a hányadnak az arányában, amelyet mindegyikük a forgalomba dobott. Egyik fél sem lett ezáltal egy fillérrel sem gazdagabb. A II. osztálynak volt 2000-nyi állandó tőkéje fogyasztási eszközök formájában + 500-a pénzben; most van 2000-e termelési eszközökben és 500-a pénzben, mint azelőtt; ugyanígy az I. osztálynak van 1000-nyi értéktöbblete (amely árukból, termelési eszközökből most fogyasztási alappá változott át) + 500-a pénzben, mint azelőtt. – Általános következtetés: Abból a pénzből, amelyet az ipari tőkés saját áruforgalmuk közvetítésére forgalomba dobnak, akár az áru állandó értékrészének, akár az árukban létező értéktöbbletnek – amennyiben ezt jövedelemként adják ki – a számlájára, az illető tőkéshez annyi tér vissza, amennyit a pénzforgalomra előlegeztek.

Ami az I. osztály változó tőkéjének pénzforgalomba való visszaváltoztatását illeti, e változó tőke – miután munkabérre fordították – először abban az áruformában létezik az I. tőkés számára, amelyben a munkások szolgáltatják nekik. Ezek a tőkés a változó tőkét pénzforgalomban kifizették a munkásoknak mint munkaerőjük árát. Ennyiben megfizették áruterméküknek azt az érték-alkotórészét, amely ezzel a pénzben kiadott változó tőkével egyenlő. Ennek fejében tulajdonosai az árutermék e részének is. A munkásosztály általuk alkalmazott része azonban nem vevője a saját maga termelt termelési eszközöknek; ő a II. osztály által termelt fogyasztási eszközök vevője. A munkaerő fizetésekor pénzben előlegezett változó tőke tehát nem

közvetlenül tér vissza az I. osztály tőkéseihez. A munkások vásárlásai révén átmegy azoknak a tőkéseknek a kezébe, akik a munkások körének szükséges és egyáltalán hozzáférhető árukat termelik, tehát a II. tőkések kezébe, s csak azon a kerülő úton tér vissza az I. tőkésekhez, hogy a II. tőkések ezt a pénzt termelési eszközök vásárlására fordítják.

Ebből következik, hogy egyszerű újratermelés esetén az I. árutőke $v+m$ értékösszegének (tehát az I. egész áruterméke megfelelő arányos részének is) egyenlőnek kell lennie a II. osztály egész árutermékének ugyancsak arányos részeként elkülönített II_c állandó tőkével; vagyis $I_{(v+m)} = II_c$.

IV. A II. osztályon belüli csere.

Szükséges létfenntartási eszközök és luxuscikkek

A II. osztály árutermékének értékéből meg kell még vizsgálnunk a $v+m$ alkotórészeket. Szemügyre vételüknek semmi köze sincs ahhoz a legfontosabb kérdéshez, amely bennünket itt foglalkoztat, ahhoz ugyanis, hogy minden egyéni tőkés árutermék értékének $c+v+m$ -re hasadása érvényes-e – jóllehet különböző megjelenési formák által közvetítve – az évi össztermék értékére is. Ez a kérdés egyrészt azzal oldódik meg, hogy $I_{(v+m)}$ kicserélődik II_c -re, másrészt annak későbbre fenntartott vizsgálatával, hogyan termelődik újra I_c az I. osztály évi árutermékében. Minthogy $II_{(v+m)}$ fogyasztási cikkek természetbeni formájában léteznek, minthogy a munkások a munkaerejük megfizetésére előlegezett változó tőkét nagyjában és egészében fogyasztási eszközökre kénytelenek költeni, és minthogy az áruk m értékű részét, egyszerű újratermelést előfeltételezve, mint jövedelmet ténylegesen fogyasztási eszközökre adják ki, ezért prima facie [első látásra] világos, hogy a II. osztály munkásai a II. osztály tőkéseitől kapott munkabérükkel saját termékük egy részét – amely megfelel a munkabérként kapott pénzérték terjedelmének – vásárolják vissza. Ezáltal a II. tőkésosztály a munkaerő fizetésére előlegezett pénztőkéjét visszaváltoztatja pénzfórmába; ez ugyanaz, mintha a munkásokat pusztán értékjegyekkel fizették volna ki. Mihelyt a munkások ezeket az értékjegyeket az általuk termelt és a tőkések tulajdonában levő árutermék egy részének megvásárlása útján realizálnák, az értékjegyek visszatérnének a tőkések kezébe; pusztán az a különbség, hogy a jegy itt nemcsak képvisel értéket, hanem arányos vagy ezüstös testiségében van is értéke. A pénzfórmában előlegezett változó tőkének ezt a fajta visszaáramlását ama folyamat révén, amelyben a munkásosztály mint vevő és a tőkésosztály mint eladó jelenik meg, később köze-

lebről megvizsgáljuk. Itt azonban a változó tőkének ezzel a kiindulópontjára való visszaáramlásával kapcsolatban egy másik kérdést kell megtárgyalnunk.

Az évi árutermelés II. kategóriája a legkülönfélébb iparágakból áll, amelyek azonban – termékeik szempontjából – két nagy alosztályra oszthatók:

a) Fogyasztási eszközökre, amelyek a munkásosztály fogyasztásába kerülnek bele és – mivelhogy szükséges létfenntartási eszközök – a tőkésosztály fogyasztásának is részét alkotják, bár ebben az esetben minőségükben és értékükben gyakran különböznek a munkások létfenntartási eszközeitől. Vizsgálatunk céljára ezt az egész alosztályt a *szükséges* fogyasztási eszközök címszó alatt foglalhatjuk össze, amikor is teljesen közömbös, hogy egy olyan termék, mint például a dohány, fiziológiai szempontból szükséges fogyasztási eszköz-e vagy sem; elegendő, hogy a szokás alapján az.

b) *Luxus* fogyasztási eszközökre, amelyek csak a tőkésosztály fogyasztásába kerülnek bele, tehát csak elköltésre kerülő érték többletre cserélhetők, amely sohasem válik a munkás osztályrészévé. Az első címszónál világos, hogy az oda tartozó áru fajták termelésére előlegezett változó tőkének pénzfórmában közvetlenül vissza kell áramlania a II. tőkésosztálynak ahhoz a részéhez (tehát a II_a tőkésekhez), amely ezeket a szükséges létfenntartási eszközöket termeli. E cikkeket ezek saját munkásaiknak adják el a nekik a munkabérben kifizetett változó tőke erejéig. Ez a visszaáramlás a II. tőkésosztály ezen egész a alosztályát illetően *közvetlen*, bármily számosak a résztvevő különböző iparágak tőkései közötti ügyletek, amelyek révén ez a visszaáramló változó tőke pro rata [arányosan] eloszlik. Olyan forgalmi folyamatok ezek, amelyeknek forgalmi eszközét közvetlenül a munkások által kiadott pénz szolgáltatja. Más azonban a helyzet a II_b alosztállyal. Az értékterméknek az a része, amellyel itt dolgozunk van, $II_b_{(v+m)}$ teljes egészében luxuscikkek, azaz olyan cikkek természetbeni formájában van meg, amelyeket a munkásosztály éppoly kevésbé vásárolhat meg, mint a termelési eszközök formájában levő I_p áruértéket; noha ezeket a luxuscikkeket, akárcsak azokat a termelési eszközöket, ezek a munkások termelték. Az a visszaáramlás tehát, amelynek folytán az ebben az alosztályban előlegezett változó tőke a tőkés termelőkhöz pénzfórmájában visszatér, nem lehet közvetlen, hanem közvetítettnek kell lennie, hasonlóan, mint I_p esetben.

Tegyük fel például, mint az előbbiekben, hogy az egész II. osztályban $v=500$, $m=500$, a változó tőke és a neki megfelelő érték többlet azonban a következőképpen oszlik meg: